БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 75
(17719)

2009 чылдың
июль 7,
вторник

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

— *Кайгамчыктыг оран-чурттуң кижилери*

УС-ШЕВЕР СУНДУЙ-ООЛ АРАНДОЛ АКЫЙ

Кызыл хоорайда эрткен чылын ажыглалче кирген Тываның Национал музейинде Тожунуң тос чадырын болгаш ооң иштинде дериттинген дериг-херекселдерин долузу-биле кылган ус-шевер Сундуй-оол Монгушевич Арандол-биле ужуражыр бодалым-биле Кызылдың төп базаар артында тулаа чанында ооң чурттап олурар чер бажыңынга чеде берген мен. Шевер кижиниң бажыңының хериминиң иштинде шеттен кылган узун-узун алажылыг, эттеп каан иви кештери-биле шыптынган хөм чадырны тип каанын баштайында-ла эскердим. Пенсия назылыг-даа болза, уругларының уругларынга болгаш дөргүл-төрелинге өмек-дөмек бооп, албан черлериниң болгаш хуу улустуң янзы-бүрү чагыгларын кылып, ол дээш эвээшбиче акшаны ажылдап ап турарын улустан дыңнаан медээмниң херечизи – доостурунуң кырында келген алажы чадыр ол болган.

Ортумак болгаш шилгедек дурт-сынныг, сырый-сырый кирбиктерлиг, карактарында оттар чайнаан, назы-хары 60 ажа берген чугаакыр кижи мени уткуп алды.

С.Арандол бодунуң кылган тос чадырында.

Аяк шайын кутпушаан, чүгле Тывада эвес, а бүдүн делегейге безин билдингир апарган ус-шевер мастер бодунуң белен эвес болгаш солун амыдыралының дугайында төөгүп берди.

"Мен 1966 чылда РСФСР-ге аңчы кижилерниң аразында бир дугаар Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп дээди атты алган Тожу чурттуг, бүгү назынында "Совет Тыва" колхозка ажылдааш, күрүнеге барык 10 муң ажыг өлүк, кеш аймаан дужааган, часпас адар алдарлыг Эрестол Даржааевич Даржааның күдээзи болурумну кайын билген деп мен. Эрестол Даржааевичиниң хөйүк төрел-аймак уктуг Күлдүспей Данзынай деп алган кадайының кады төрээн кыс дуңмазы Мария Данзынай-биле салым-хуумну доңнаштырып, ооң-биле кады узун назынны чурттап эрттирген бис.

Бодум Улуг-Хем кожууннуң Иштии-Хемниң чоок-кавызынга төрүттүнгеш, амгы Чаа-Хөл кожуун-нуң Ак-Туругга өскен мен. Бичиимден-не тура долгандыр турар бойдуска сонуургалым улуг турганы ол ыйнаан, чуруттунарынга, чараш чүүлдер кылырынга, чазанырынга сундулуг чораан мен. 1930-1940 чылдарда амыдырал аргажок берге апаарга, ачам менден улуг ажы-төлү-биле тайгага чадыр кылып алгаш, оран-делегейниң кежии-биле амыдырап, аңаа чурттап-даа чорааннар. Ынчан мен чаш-даа болзумза, балыктаарынга, оон шору апаргаш, ачамны эдерип, тайгатаскыл үнүп, аңнап өөренип алган мен. Бурунгу тыва чоннуң кадыг-берге чуртталгазынга, чаңчылчаан культуразынга, көшкүн амыдыралынга чаңчыккан, кызыл холу, кара дери-биле амыдыралга херек чүүлдерни кылып, бүдүрүп, хырнын тоттуруп шыдаар кижиге кадыг-ширин агаар-бойдустуг, тывызыксыг Тожу чериниң чонунуң болгаш аңчы кижиниң хоомай эвес күдээзи болганынга улуг салдарлыг болганы ол ыйнаан, ынчангаш Тожу черниң күдээзи, аңчы, балыкчы болгаш ус-шевер кижиниң салым-хуузу меңээ онаашкан деп болур."

Шак мындыг салым-чолдуң эгези школа дооскаш, Тываның Хереглекчилер кооперациязынга садыгжы мергежилди чедип алганындан эгелээн. Дооскан мергежилиниң аайы-биле аныяк оолду Тожуже садыг шугумунче ажылдадып чоруткан. Аңаа бир чыл хире ажылдап чоруй, ол чер чурттуг аныяк кыс Марияга Сундуй-оол Монгушевич душкаш, ооң-биле өг-бүле тудуп, ийи оолду өстүрүп кижизиткен.

Сундуй-оол Монгушевич бүдүн чурттуң иштинде ховар Маадыр аттыг аңчының күдээзи болуп, ооң чанынга амыдырап-чурттаарын дүш-түлүнге-даа кирбээнин ол сактып чугаалады.

"Күс дүжерге-ле, садыгжы ажылымдан шөлээ алгаш, черлик аңның аажы-чаңын эки билир болгаш, ону истеп тыварынга улуг дуржулгалыг катым Эрестол Даржааевичини эдерип, бүдүн ай дургузунда аңнап чоруп каар бис. Алдарлыг катымны эдерип, ооң канчаар аңнаарының чажыттарын шиңгээдип ап чораан мен. Ооң ачызы-биле каш, чеже аң-меңни, өлүк-кештерни тыпканын санап-даа чорбаан мен, чаңгыс чугаалап каарым болза, дириг бойдуска хумагалыг болуп, кевин-херекчок чазый-чилби сеткил чокка тайга кежиин узуткап чорбаан бис. Тайгага неделя-неделязы-биле аңнаарда, узун орукка чоруур хөй эвес хүнезинни ап алгаш чоруур. Тыва далган, кадырган хлеб, дус, шай, таакпы-биле чергелештир ок-чемзекти алыры чугула, артканын оран-тайга хайырлаар.

Төп черден келген кижиге тожуларның амыдырал-чуртталгазы, аажы-чаңы меңээ бир янзы болгаш элдептиг тывызыксыг кылдыр көстүр, кадыг-берге амыдыралдан кыштың соогу, чайның изии, хатчаъс-даа дивес, дыка-ла шыдамык, аксы тыртым, ол багай, дуу багай деп бергезин дивес, хөй чугаасоотка хөңнү чок чон боор чорду. Белен болгаш чиик амыдыралга чаңчыгып калган кижилер оларның аразынга үр-даа болбас, шыдашпайн, дезе бээр. Мени кара өжегерээн хынаан ышкаш, хонук-хонуу-биле аң сүрдүрүп, аар-бергелерге чаңчыктырып, шыңгыы шылгалдаларны эрттирип турган дег. Ол бүгүнү шыдажып эртим, тожуларның хүндүткелин чаалап алдым.

Ачамның өөредип чораан арга-дуржулгазы меңээ улуг деткимче болган. Тожуга доктаамал турумчуп чурттап эгелээш, оларның амыдыралга херек эт-херекселдерин улуг сонуургал-биле көрүп, оларны кылып, шенеп, чоорту өөренип, шиңгээдип алган мен. Азырал малдың кежинге бодаарга, черлик аңның кежин эттээри безин дыка берге боор чорду. Ол-даа канчаар, кончуг улуг, семис мезил деп балыктың кежин сойгаш, ону эттээш, сугга өтпес, белен орулбас идик-хепти, барбаларны, хаптарны дээш, оон-даа херек чүүлдерни даарап, кылып алыры мени кайгаткан. Сайзырал хөгжүлдеге хамаарышпас, амыдыралга херек чүүлдерни долгандыр турар бойдустан алыр, чиир, езулуг абориген кижиниң амыдыралы-дыр."

Ус-шевер кижиниң чурттап олурар бажыңында ында-мында белеткеп каан материалдар, кылып турар дериглер, стол кырында ажылдаарынга херек херекселдер дээш, чүү-даа бар болду. Херим иштинде турар хөм чадырның иви кештерин, элик, хүлбүс, маныла (черлик диис), койгун, морзук, диин, тооргу, бөрү, дилги дээш, янзы-бүрү алгы-кеш аймаандан амыдыралга херек чүзүн-баазын хевир-хемчээлдиг, чараш хаптарны, барбаларны, кургаг болгаш суук чем урар болгаш кудар тостан, чөвүрээден, ыяштан кылган саваларның дөгерезин хол-биле кылып, аңаа турар дериг-херекселдерин долузу-биле четчелевишаан, тожуларның кедер идик-хевин безин боду даарап турар. Бо экспонатты Сундуй-оол Монгушевич удавас август 7-13-түң хүннеринде Таңды кожуунуң Дус-Хөлдүң эриинге болур Тываның күрүне университединиң Деңнелгелиг психологияның лабораториязының, Россияның Социолог эртемденнер ниитилелиниң Тывада салбырының, Тываның Национал музейиниң ажылдакчыларының организастаан этниктиг психология талазы-биле II дугаар ээлчеглиг бүгү-делегей чергелиг эртем-практиктиг конгресске делгээри-биле белеткеп турарын ол чугаалады. "Кылыр ажыл-ла хөй. Чаа кылып эгелээн дериглер база эңдерик. Бо бүгүнү төнчүзүнге чедир кылыры-биле элээн шудургу ажылдаар апаар. Ынчан ам бо бүгү кылып турар ажыл-херээм аайлажып, тожу чонунуң езулуг чурттап турар чадыры-дыр деп төнчү үнелелди бодумга бербээн шаамда, дыштаныр чай-даа чок ийин"— дээш, ол кылып турганы эт-севинде барды.

Ус-шевер кижи-биле байырлажып тура, конгресске эки киржип, сайзырал хөгжүлдениң багай салдары дээп көрбээн Тываның база бир онзагай чараш булуңунда чурттап турар ховар тожу чонунуң амыдырал-чуртталгазын келген даштыкы аалчыларга эки таныштырарын аңаа күзээн мен. Тожуларның амыдыралын көргеш, Азия диптиң төвүнде кайгамчыктыг чурт бар дээрзин бүдүн делегейге дыңнадыр дээрзинге бүзүрээр бис.

Карим МОНГУШ
чугаалашкан.

Социал айтырыг

ХҮННҮҢ АЙТЫРЫЫНДА – СУБСИДИЯ ҮЛЕЛГЕЗИ

Июль 2-де ТР-ниң Чазак бажыңынга дайынның болгаш дайын хөделиишкиннериниң хоочуннарынга, инвалид болгаш инвалид бичии уругларлыг өг-бүлелерге бажың садып алырынга дузаламчы кылдыр субсидияларны бээриниң талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы ажылдаан. Комиссияның ажылын ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурак башкарган.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга тускай комиссияны эрткен 17 кижиге 293,9 муңдан 601,7 муң рубль түңүнге чедир субсидия акшазын бээрбербезиниң дугайында айтырыгны чугаалашкан. 2005 чылдың январь 1-ге чедир бажың оочурунда турар болгаш, амгы үеде бажың садып алыры-биле садып турар тала-биле дугуржулганы кылган өг-бүлелер бо удаада дузаламчы акшаны алыр алыр аргалыг болган.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының киирип турар даңзызынга хамаарыштыр шүгүмчүлелди кылганы чөптүг. Бирги ээлчегде төрээн чурту дээш амы-тынын харам чокка коргуш-сыныш чок демисешкен Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарын болгаш инвалидтерин, дайын хөделиишкиннериниң (Афганистан, Чечняга) хоочуннарын болгаш аңаа амытынындан чарылган аныяк оолдарның өг-бүлелерин чурттаар оран-сава-биле хандырары кол кичээнгейде. Тиилелгениң 65 чыл оюнга чедир ол айтырыгны шиитпирлээн турарын чурттуң Президентизи айтып, тускай хыналдада алганын база катап сагындырган. Ооң соонда дараазында категорияның кижилеринге оочурну сагывышаан бээрин айыткан. База ол ышкаш Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы кожууннарның социал политика килдистерин таварыштыр кирип турар документилерни, садыглажыышкын кылып турар кижилерниң керээлеринде өртектерни база шыңгыы хынаарын негээн. Чижээлээрге, бир кижи Сүт-Хөл кожуундан 1 млн. рубльге бажыңны садып ап турар болза, а Кызыл хоорайдан 600 муң рубльге бажыңны садып ап турары дыка улуг ылгалдыг. Оон аңгыда кожууннар чагыргаларындан келген төлээлер чүгле чизелекчи кижи ышкаш сөстү алырын соксадып, тода, фактыларга даянган, тодаргай, калбак медээни моон соңгаар бээрин негээн. База ол ышкаш субсидия алыкчылары чаа оран-саваны боттары тудуп алыр арганы база өөренип көөрүн дааскан. Чүге дизе бо удаада бажың садып алыкчылары эрги бажыңнарны садып алыр керээлерни чарганынга айтырыгны Тудуг яамызының төлээзинге тургусканы кончуг чөптүг.

Айлаң МОНГУШ.

Тыва Республиканың кадык камгалал сайыды Александр ООРЖАК:

«АНЫЯК ЭМЧИЛЕРГЕ БҮЗҮРЭЭР МЕН!»

Амгы үеде республиканың аныяктарының мурнунда тургустунуп турар шиитпирлээри нарын айтырыглар эвээш эвес. Кижи бүрүзүнүң таваржып турары бергелери аңгы-аңгы-даа болур болза, аныяктарның мурнунда тургустунуп турар ниитилешкек айтырыглар база хөй: ажыл, чурттаар оран-сава, ажы-төл... Ажыл-амыдыралдың аңгы-аңгы угланыышкыннарының аайы-биле база ниити айтырыглар тургулаар. Ынчангаш бо удаада республиканың кадык камгалал адырында ажылдап турар аныяктарның ажыл-амыдыралында тургустунуп турар айтырыгларга хамаарыштыр чугааны Тыва Республиканың кадык камгалал сайыды **Александр ООРЖАК**-биле чорудар-дыр бис.

– Александр Доткан-оолович, бир дугаарында кадык камгалал адырында кадрлар талазы-биле байдалды каксы таныштырып көөр силер бе?

– Бистиң республикада эмчи кадрлар талазы-биле хандырылгада нарын байдал тургустунган. Ниитизи-биле чүгле Тывада эвес, а өске регионнарда-даа, харын-даа бүгү Россияда дээди эртемниг эмчилер чедишпес. Бо чылын республиканың кадык камгалал адырынга 255 эмнелге ажылдакчылары негеттинип турар. Ынчангаш өске дээди өөредилге черлеринге бодаарга, эмчиниң дээди өөредилге черлериниң доозукчуларын республикада четтикпейн манап турар.

– Дээди өөредилге черлериниң доозукчуларының көвей кезии ажыл дилээр, ажылга тургустунар деп нарын айтырыг-биле үскүлежир болгай. А эмчи дээди эртем чедип алган аныяктарга ажылга тургустунар талазы-биле айтырыг барык тургустунмас, ажылды чүгле шилип билири чугула ышкажыл?

– Чогум айтырыгны ынчаар тургузары база шынга дүүшпейн баар. Чүге дизе эмчи дээди эртем чедип алган аныяктарга өөредилге холга диплом алганы-биле доозулбас. Олар бир чыл иштинде тускай мергежилиниң аайы-биле республиканың эмнелге черлеринге шыырак эмчилерниң удуртулгазының адаанга тускай өөредилге – интернатураны албан эртер. Доозукчуларны мергежил аайы-биле интернатура эртер черлерже республиканың Кадык камгалал яамызы хуваап чорудар. Шак ынчалдыр яамының бо хүнгү негелделер аайы-биле чорутканы эмнелге черинге чаа доосқан интерн эмчи тускай мергежилиниң аайы-биле өөредилге эртип ажылдаар, арга-дуржулга чыып алыр, практиктиг билиглер-биле чепсегленир ужурлуг. Шак ол өөредилгени эрткен соонда ажылдаар ужурлуг черинче хуваалда алыр.

– Интернатура соонда аныяк эмчилерниң ажылдаар ужурлуг черлерин база яамы хуваар бе?

– Ийе. Шак ол хуваалданы чорударда бо хүнде республикага кандыг мергежилдиң эмчилери кайы эмнелгелерде, кайы девискээрде онза чугула негеттинип турарыл дээн чергелиг чугула айтырыглар кичээнгейге алдынган турар. Ынчангаш аныяк эмчилерни эң-не херек, чонга эң-не улуг дуза чедирип болур ужурлуг черлерже чорудар. Хуваалда езугаар барган черинге эмчи үш чылдың дургузунда ажылдаар ужурлуг. Дээди эртемге ону чедирери-биле күрүнениң чарыгдаан акша-хөреңгизин аныяк специалист шак ындыг арга-биле эгидип берип турары ол.

– Бо чылын медицинаның дээди өөредилге черлерин чеже кижи доосқаш, республикаже ээп келирил база интернатура доосқан чеже эмчи барыл?

– Чогум медицинаның дээди өөредилге черлерин бо чылын 70 хире кижи доосқаш, республикаже чанып келир ужурлуг. Оларның хуваалдазы июль айда болур. А интернатурага өөредилгени эрткеш, аныяк эмчилер апарган 55 специалист бар. Оларның хуваалдазын яамының июнь 25-те болуп эрткен коллегиязынга чоруткан. Хуваалданың түңнелдери-биле 39 кижини азы 71 хуузун кожууннар эмнелгелеринче чоруткан, а арткан 16 кижи Кызылда эмнелгелерге ажылдаар.

– Кандыг-кандыг мергежилдерниң эмчилери немешкен ирги?

– Он ийи педиатр, ол-ла хире терапевт эмчилер, алды психиатр, дөрт кезер эмчи, дөрт диш эмчизи, үш-үш акушер-гинеколог болгаш дерматовенерологтар, ийи рентгенолог, ол-ла хире инфекционист болгаш клиника-лаборатория диагностиказының специалистери база бир-бир суд-медицина экспертизазының, паталого-анатомия специалистери, отоларинголог, офтальмолог, невролог – ниитизи-биле 15 мергежил аайы-биле аныяк эмчилер август 14-тен эгелеп ажылдап кириптер.

– Ажылга тургустунары-биле холбашкан бергедээшкиннер чок болганда, өске кандыг нарын байдалдар-биле аныяк эмчилер үскүлежип турар ирги?

– «Кас оруу каалама болур» дээр ийикпе. А бистиң аныяк эмчилеривистиң оруунда эвээш эвес бергелер таваржып турарын айтып каайн. Чоок улузундан ыракка, танывазы улус аразынга, билбези черге ажылдаары аныяк кижиге ындыг амыр эвес болуру билдингир. Ооң кадында хуваалда езугаар ажылдап барган черинге чурттаар байдалдарның таарымча чок болуру бо-ла таварышкылаар. Тодаргайлаарга, чамдык кожууннарда удуртукчулар аныяк эмчилеринге чурттаар оран-сава чогудуп бээр болгаш өске-даа социал ачы-дуза чедирер талазы-биле көңгүс дуза чедирбес болгулаар. Чурттаар бажыңны шуут бербес ийикпе, азы берген бажыңы көңгүс чурттаар аргажок байдалда суг болур. Шак мындыг байдалга аныяк специалист чонга ачы-дуза чедирер хамаанчок, боду амыдыраар арга чок апаар. Ынчангаш ажылдаар ужурлуг хуусаазын чедир ажылдавайн чоруй баар, а чон эмчи дузазы чок артар. Шак мындыг хевирлиг берге байдалдар тургулаан. Ынчангаш кожуун удуртукчуларынга база катап ажылдап келген аныяк эмчилерге болур-чогуур ачы-дузаны көргүзерин солун арынын дамчыштыр чагыыр кижи-дир мен.

Ынчалза-даа колдуунда тус-чер бот-башкарылгазы аныяк эмчилерни боттарының девискээринге доктаадып алыры-биле болур-чогуур дузаны чедирип турарын айтып каайн. Амгы үеде аныяк кижини, аныяк өг-бүлени деткииринче угланган база көдээ черлерни хөгжүдер ужурлуг тускай сорулгалыг программалар эвээш эвес болгай. Шак ол программаларның дузазы-биле бажың-балгат тудуп, садып алырын тус чер чагыргалары саналдап турар. Ынчалза-даа шак ол дузаны ажыглаарынче аныяк эмчилерниң далашпайн турары хараадаңчыг. Оларның сонуургал чогу, бир болза, хөй саазын-документ чыыры-биле холбашкан ажылдан түвексинери, бир болза, кожуунга артып калырын бодавайн турары-биле тайылбырлаттынар. Ооң кадында шак ындыг программаның дузазы-биле бажың-балгат садып, тудуп алгаш, ооң соонда ол бажыңны садыпкаш, чоруй барган тарывылгалар база бар. Түңнелинде күрүне-даа, кожуун-даа когарап артар. Хуваалда алган черинге үш чыл чедир ажылдаптар аныяк эмчилер эвээш.

– Ынчаарга күрүнени аныяк специалист мегелепкен азы кажарлапкан апаар ышкажыл?

– Ынча деп болур-ла харын. Бо бүгү чүүл хоойлу-дүрүм, саазын-документация талазы-биле чедир кылдынмаан частырыглар-биле холбашкан. Амгы үеде шак ол частырыгларны катаптавас дээш яамыда ажыл чоруттунуп турар. Аныяк специалистерниң хуваалдазын чоруткан соонда олар-биле күш-ажыл керээзи чардынар. Аңаа ажылдакчының болгаш ажыл берикчизиниң албан-хүлээлгелерин болгаш эргелерин доктаадып бижээн турар. Кайы-даа тала ук керээниң негелделерин күүсетпейн баар болза, чогуур хемчеглер алдынар апаар.

– Аныяк улус көдээ черге чурттаксавас болуп турар-дыр ийин...

– Ийе, көдээ черде амыдырал төпте, хоорай амыдыралы-биле кайын деңнежир. Ынчалза-даа аныяктар оларга бүгү чүүлдү белеткеп бээрин манап олурбайн, боттары база хөделир ужурлуг деп санаар-дыр мен. Көдээ черде амыдыралды оларга таарымчалыг кылдыр хөгжүдүп бээрин чазак-чагырга черлеринден манап олурбайн, боттары шак ындыг амыдыралды тургузуп алыр дээш чурттаар, ажылдаар болза эки. Бистиң тыва аныяктарывыс шак ол ажылды чайлыг шыдаар деп санап чоруур мен. Ылаңгыя чаа-ла амыдыралче кирипкен аныяк эмчилеривиске онза идегээр-дир мен. Олар эң-не бурунгу, эң-не буянныг дээн мергежилдиң төлээлекчилери-дир. Ынчангаш олар ажылдап барган черинде чоннуң кадыын кадагалап быжыглавышаан, тус черде хөй-нийти амыдыралды база каастай бээринге бүзүрээр мен.

Надежда САТ
чугаалашкан.

КОНКУРС ЧАРЛАП ТУР

Тыва Республиканың прокуратуразы прокуратураның хамааты албанының эрге-дужаалының хостуг олудунга ажылдаары-биле конкурска киржиринге документилерни хүлээп алырының дугайында чарлап тур.

Тыва Республиканың прокуратуразының кол специализи — Тыва Республиканың прокуратуразының күрүнениң хамааты албанының эрге-дужаалының хостуг олудунга ажылдаары-биле конкурсту Тыва Республиканың прокуратуразы эрттирип турар.

Тыва Республиканың прокуратуразының кол специализиниң эрге-дужаалынга мергежил талазы-биле негелде: техниктиг, экономиктиг дээди билиглиг болуру. Кол негелде: бухгалтер «Парус» программазының ажылы-биле арга-дуржулга болгаш билиглиг болуру.

Конкурска киржирде дараазында документилерни киирер: хуу да билдириишкинни, бодунуң холунуң үжүү-биле долдурганы база ат салганы анкетаны; эргежок чугула профессионал билиин, ажылының стажын болгаш мергежилин бадыткап турар документилерни; ажылдар турар черинден характеристиканы; күрүне албанынга ажылдаары-биле шилилгени эртип турар азы кирер деп турар кижиге шаптараазыннар тургустунмазы-биле аарыг-аржык чок деп документини; кылагар эвес саазында үндүрген, өңнүг эвес, азыглары чок 3х4 болгаш 4х6 ийи-ийи фоточурукту дужаар.

Конкурска киржириниң документилерин 2009 чылдың июль 7-ниң хүнүнде 10 шак 30 минутадан эгелеп хүлээп ап эгелээр болгаш 2009 чылдың август 5-те 15 шак 30 минута турда доозар.

Конкурс комиссиязы дараазында адресте:

Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 30 дугаар бажың, кабинет № 203.

Юбилейиңер-биле!

Бай-Тайганың Тээлиниң төп эмнелгезинде ажылдап, чурттап чоруур бистиң акывыс **Валерий Айыр-Санааевич Салчак** биле чаававыс **Алефтина Бадырааевна Салчактың** июль айда 50 харлаан юбилейи. Акывыс эмнелгеде чолаачылап, чаававыс база ында ажылдап турарлар. Олар — 2 уругнуң, бир оолдуң ынак ада-иези, 3 уйнуктарының кырган-авазы, кырган-ачазы.

Акывыска, чаававыска юбилейин таварыштыр аас-кежикти, кадыкшылды, бистиң аравыска ам-даа хөй чылдарда чурттаарын күзедивис.

Хүндүткел-биле Ужар-оол, Чодураа, Урук Салчактарның өг-бүлези.

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Бай-Тайга кожууннуң Тээли ортумак школазының **Сергек Сергеевич Бопан-оолга** 1999 чылдың июнь 14-те тывысканы А 4842945 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кадык камгалалының, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының эргезинде турар күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл төлевириниң чаа системазын киирериниң дугайында

2009 чылдың май 5-те № 196 Кызыл хоорай

2008 чылдың декабрь 12-де № 720 «Тыва Республиканың күрүнениң бюджет албан черлериниң ажылдакчыларының ажыл төлевириниң чаа системаларын киирериниң дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалын боттандырар сорулгалар-биле Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ болза:**

1. Кадык камгалалының, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының эргезинде турар Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында капсырган Дүрүмнү бадылаар.

2. Дараазында күжүн чидирген деп санаар:

— 2004 чылдың декабрь 31-де № 1226 «Тыва Республиканың кадык камгалалының ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалын;

— 2005 чылдың июль 4-те № 781 «Тыва Республиканың кадык камгалалының ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында Дүрүмге өскерилгелер кииреринң дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалын.

3. Бо доктаалды «Шын болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

2009 чылдың май 5-те № 196 Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаан

Кадык камгалалының, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының эргезинде турар Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында ДҮРҮМ

1. Ниити дүрүмнер

1. Кадык камгалалының, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының эргезинде турар күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында бо Дүрүм (моон ыңай Дүрүм дээн) ажылдакчыларның шалың төлевирин организастаарын экижидер база күш-ажылдың төнчү түңнелдеринге медицина ажылдакчыларының сонуургалдарын бедидер, кадык камгалал албан черлериниң саң-хөө, материалдыг болгаш кадрлар курлавырларының талазы-биле башкарылгазын сайзырангайжыдар сорулга-биле кадык камгалалының күрүне (республика) албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң системазында хоойлу-дүрүм хамаарылгаларын доктаадып тургузар.

2. Бо Дүрүм кадык камгалалының, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының эргезинде турар Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң удуртукчуларының (моон ыңай күрүне албан черлериниң удуртукчулары дээн) албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң системазын ажылдап кылырынга үндезин болур.

Кадык камгалал албан чериниң ажылдакчыларының ажыл төлевириниң системазын федералдыг хоойлуларга, Россия Федерациязының, Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга база бо Дүрүмге дүүштүр коллективтиг керээлер, дугуржулгалар, тус черниң нормативтиг актылары-биле тургузар.

3. Дүрүм ажыл төлевириниң чаңгыс аай принциптерин көрүп турар:

— специалистерниң мергежилинден, күүседип турар ажылдың нарынындан, ооң эң ындыкы хемчээлиниң кызыгаары чокка кылдынган ажылдың санындан болгаш шынарындан шалың төлевириниң хемчээлиниң хамаарылгалыын хандырарын;

— тускай байдалдарда болгаш анаа байдалдардан хажыттынып турар байдалдарда ажылды кылганы, албан черлеринге ону ажыглаарынга чаңгыс аай турушту хандырары дээш төлевирлерни системажыдарын;

— аттестация болгаш ажылдакчыларның чогуур профессионал-мергежил бөлүктеринге тургускан мергежил талазы-биле категория бээриниң чаңгыс аай чурумун камгалаарын;

— удуртукчуларның, специалистерниң болгаш албан-хаакчыларның албан-дужаалдарының чаңгыс аай мергежил справказын ажыглааны-биле ажылдарның болгаш ажылчыннарның тарификациязын.

4. Төлевирниң катап тургузуп турар хемчээлдери болгаш ажыл төлевириниң байдалдары 2008 чылдың декабрь 31-де байдал-биле доктааттынган күш-ажыл төлевириниң хемчээлдеринден болгаш байдалдарындан куду турбас ужурлуг.

5. Кадык камгалалының албан чери бердинген саң-хөө акшаландырыышкынының иштинге немелделерниң, немей санаашкыннарның база өске-даа идиг берип турар төлевирлерниң хевирлерин болгаш хемчээлдерин бот-тускай тодарадыр.

6. Бо Дүрүмде дараазында кол билиглерни ажыглап турар:

Күш-ажыл төлевири – хоойлуларга болгаш өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга, коллективтиг керээге дүүштүр ажылдакчыларга, оларның күш-ажылы дээш ажыл төлевирлерин ажыл берикчилериниң доктаадырын хандырары-биле холбашкан хамаарылгаларның системазы.

Күш-ажыл төлевириниң фондузу – күш-ажыл төлевириниң, компенсация, идиг берип турар төлевирлерниң болгаш улгаттырар коэффициентилерни ажыглааны-биле төлевирлерниң баазалыг фондузун өөренип көргени-биле албан черинде ажылдакчыларның күш-ажыл төлевиринге тургускан саң-хөө акша-хөреңгилериниң хемчээли.

Күш-ажыл төлевириниң баазалыг фондузу – албан чериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевиринге баазалыг шалыңның иштинге чорудуп турары акша-хөреңгиниң түңү.

Баазалыг шалың (баазалыг албан-дужаал шалыңы), шалың төлевириниң баазалыг ставказы – профессионал ажыл-чорудулгазын ажылчынның профессиязы азы албан-хаакчының албан-дужаалының аайы-биле боттандырып турар, компенсация, идиг бээр болгаш социал төлевирлер учеду чокка чогуур профессионал мергежил доктаадыр бөлүкче кирип турар күрүнениң азы муниципалдыг албан чериниң ажылдакчызының эң адаккы шалыңы (албан-дужаал талазы-биле шалыңы), шалың төлевириниң ставказы.

Стимул бээр фонд – ажылдың хевирлериниң, ооң иштинде албан-дужаал хүлээлгезинче кирбейн турар, идиг бээр, доктаамал-даа, чаңгыс-даа катап кылыр, төлевиринче чорудуп турар акша-хөреңгиниң түңү.

Профессионал мергежил доктаадыр бөлүктер – удуртукчуларның, специалистерниң болгаш албан-хаакчыларның, ажылчыннарның чогуур профессионал ажыл-чорудулганы боттандырарынга эргежок чугула, мергежилинге (профессионал өөредилгезиниң, профессионал белеткелиниң деңнелинге) негелделер үндезининге ажыл-чорудулга адырын барымдаалап тургустунган албан-дужаалдар бөлүктери.

Ажылдың таривин тургузары – ажылдың нарын, бергезинге хамаарыштыр мергежил категорияларынга күш-ажылдың хевирлерин хамаарыштырары.

7. Дүрүм шалыңнарны, а ол ышкаш Россия Федерациязының, Тыва Республиканың күштүг болуп турар хоойлужудулгазы-биле база бо Дүрүм-биле көрдүнген компенсация хевирлиг болгаш идиг бээр янзылыг төлевирлерни тургузарының чурумунга үндезилеп, Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевирин көрүп турар.

8. Тыва Республиканың кадык камгалал албан чери ажылдап алган саң-хөө акша-хөреңгизиниң иштинге немелде акшаларның, чедир төлээр болгаш өске-даа идиг бээр янзылыг төлевирлерниң хевирлерин болгаш хемчээлдерин боду тодарадыр, ажылдакчыларның мергежилин болгаш оларның кылыр ажылдарының бергезин шалыңнар хемчээлдеринде көрдүнген.

9. Күш-ажыл төлевириниң адыр аайы-биле системазы:

- баазалыг шалың;
- компенсация төлевирлери;
- идиглиг төлевирлерни тургузуп турар.

10. Компенсация төлевирлеринге:

- специфика коэффициентизин ($К_{сп}$);
- ажыл чурумунуң коэффициентизин ($К_{у}$);
- суурда ажылдап турар специалистиң коэффициентизин ($К_{спп}$);
- климат байдалы тускай черлерде ажылы дээш коэффициентизин ажыглааны-биле кылыр төлевирлер хамааржыр.

11. Идиг бээр төлевирлерге:

- нарын, бергезиниң коэффициентизин ($К_{сл}$);
- башкарарының коэффициентизин ($К_{у}$);
- стажының коэффициентизин ($К_{ст}$);
- немелде дузазының коэффицинтизин ($К_{ду}$);
- шынарының коэффициентизин ($К_{кач}$);
- эртем чадазының болгаш хүндүлүг ат коэффициентизин ($К_{уч}$);
- өөредилге коэффициентизин ($К_{о}$) ажыглааны-биле төлевирлер хамааржыр.

2.Компенсация хевирлиг коэффициентилер

12. Специфика коэффициентизи ($К_{сп}$) күш-ажылдың хоралыг база (азы) айыылдыг болгаш өске-даа байдалдары-биле холбашкан ажылды көргүзүп турар. Ажылдың специфика коэффициентизин янзы-бүрү категорияларның ажылдакчыларынга, кадыкка айыылдыы-биле болгаш күш-ажылдың онза аар байдалдары-биле холбаштыр ажылдакчыларның баазалыг шалыңын өстүреринге эрге берип турар ажылдыг албан черлериниң, иштики кезектерниң болгаш албан-дужаалдарның даңзызын езугаар 0,15; 0,25; 0,30; 0,40; 0,60 деп хемчээлдерге доктаадып тургузар.

13. Кадык камгалал албан черлериниң диагностика болгаш ВИЧ-инфекцияның эмнээшкинин чорудуп турар ажылдакчыларынга күш-ажылдың кадыкка айыылдыг байдалдарда ажылдааны дээш шалыңынга (ставказынга) 20 хуу немелдени тургускан.

14. Компьютерге ажылдааны дээш, ажылдаар чериниң аттестация түңнелдери-биле компьютерге ажыл шагының 50 хуудан эвээш эвес үезинде ажылдаанда, специфика коэффициентизиниң хевиринге 12-ден 24 хуу чедир хемчээлге чедир төлээри көрдүнүп турар.

15. Даңзыда айыттынган албан черлеринге (иштики кезектерге) консультация, медицина болгаш өске-даа ажыл-биле дуза чедирериниң экспертизазын чорудары-биле кииириштирип турар Даңзыда көрдүнмээн албан черлериниң (иштики кезектерниң) ажылдакчыларынга төлевирни специфика коэффициентизин ажыглаанын барымдаалап, херек кырында ажылдаан үези дээш чорудар.

16. Ажыл чурумунуң коэффициентизи ($К_{у}$) специалистерниң дүнеки үеде, дыштаныр болгаш байырлал хүннеринде ажылдаанын өөренип көөр.

17. Кадык камгалал албан черлериниң ажылдакчыларынга, ооң иштинде автотранспорт бүдүрүлгелериниң болгаш өске-даа организацияларның штадында турар санитарлыг автотранспорт чолаачыларынга дүнеки үеде ажылдааны дээш ажыл чурумунуң коэффициент хевиринге, дүнеки үеде ажылдаан шак бүрүзү дээш чедир төлээрин 0,5 шактыг тариф ставказының хемчээлинге чорудар.

18. Ажылдакчыларның дүнеки үеде, дыштаныр хүннерде болгаш байырлалдар хүннеринде дежурныйлааны дээш күш-ажыл төлевирин шактыг баазалыг ставканың санаашкынындан херек кырында ажылдап каан хүннериниң графигинге дүүштүр чорудар.

19. Далаштыг, дүрген болгаш соңгаарладып болбас эмчи дузазын чедирип турар медицина ажылдакчызынга, үнүүшкүннүг персоналга болгаш дүрген эмчи дузазы чедирер станцияларның (салбырларның) харылзаа ажылдакчыларынга дүнеки үеде ажылдааны дээш чедир төлевирни ажыл чурумунуң коэффициент хевиринге 1,0 шактыг баазалыг ставканың хемчээли-биле чорудар. Ол иштики кезектерниң (албан-дужаалдарның) даңзызын соңгулдалыг профэвилел органы-биле дугуржулга езугаар албан чериниң удуртукчузу бадылаар.

20. Дүнеки деп санаар шактар кежээкиниң 22-ден эртенгиниң 6 шакка чедир болур.

21. Албан черлериниң ажылдакчыларынга дыштаныр болгаш байырлал хүннеринде ажылдааны дээш чедир кылыр төлевирни ажыл чурумунуң коэффициент хевиринге шактыг база ставказының 1,0 хөй эвес хемчээлге чорудар.

22. Суурда ажылдап турар специалистиң коэффициентизин суурларда ажылдап турар специалистерниң баазалыг шалыңынга 0,25 хемчээлге ажыглаар.

23. Климат байдалы тускай черлерге ажылдааны дээш коэффициентини чурум езугаар болгаш күш-ажыл хоойлужудулгазы-биле база күш-ажыл эргелериниң нормалары кирип турар өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктааттынганындан куду эвес хемчээлдерге доктаадыр.

3. Идиг берип турар коэффициентилер

24. Эртем чадазының болгаш хүндүлүг аттар коэффициентизин ($К_{уч}$) эртем чадалыг специалистерге база ол ышкаш Россия Федерациязының азы ССРЭ-ниң хүндүлүг аттарын тывыскан кижилерге ажыглаар.

Куч эртем чадазының болгаш хүндүлүг ат коэффициентизи	
Россия Федерациязының (Тыва Республиканың) алдарлыг эмчизи, Россия Федерациязының кадык камгалалының тергиини ______	0,1
Медицина эртемнериниң кандидады ____________________	0,1
Россия Федерациязының (Тыва Республиканың) улустуң эмчизи ____	0,2
Медицина эртемнериниң доктору ________________________	0,2

25. Өөредилге деңнелиниң коэффициентизин ($К_{о}$) фельдшерниң, акушерниң, эпидемиологтуң дузалакчызының, дээди профессионал эртемниг эмчи сестраларының баазалыг шалыңын санаарда, 0,1 хемчээлге ажыглаар.

26. Нарын, бергезиниң коэффициентизин ($К_{сл}$) албан черлеринге күштүг, кадыг болгаш нормалаваан ажыл хүнүнүң байдалдарында ажылдарга хамаарыштыр баазалыг шалыңны санаарда ажыглаар, ол 0,1-ден 1,0-ке чедир хемчээлдерге аңгылаттынар.

27. Башкарылга коэффициентизи (Ку)

Албан черлериниң удуртукчуларынга башкарылга коэффициентизин ажыл түңнелдери-биле Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы доктаадыр.

Албан черлериниң удуртукчузунуң оралакчыларынга, структурлуг кезектерниң удуртукчуларынга, кол эмчи сестразынга, акушеркага, фельдшерге башкарылга коэффициентизин албан чериниң удуртукчузу тургузар.

Улуг фельдшерлерге, акушерлерге, эмчи сестраларынга баазалыг ставкага башкарылга коэффициентизин ол структурлуг кезектиң удуртукчузунга доктааткан

башкарылга коэффициентизинге дүүштүр тодарадыр.

Башкарылга коэффициентизин хүлээлгелерни күүсеткениниң түңнелдерин үндүргениниң түңнелдери-биле өскертип болур.

Башкарылга коэффициентизи албан черлериниң удуртукчуларынга 0,25-тен 1,0 чедир, удуртукчунуң оралакчыларынга, кол бухгалтерге 0,25-тен 0,75-ке чедир хемчээлдерге, Тыва Республиканың чурттакчыларынга халас эмчи дузазын көргүзериниң күрүне магадылалдарының Программазының күүселдезиниң иштинге доктааттынган сорулгаларга хамаарыштыр аңгылаттынар.

Эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң удуртукчуларының ажыл-чорудулгазын үнелээриниң чурумун болгаш үезин Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының дужаалы-биле бадылаар.

28. Стаж коэффициентизин (Кст) кадык камгалал албан черлеринде ажыл стажынга хамаарыштыр баазалыг шалың санаарда ажыглаар, ол 0,1-ден 0,8-ке чедир хемчээлдерге аңгылаттынар (2-ги капсырылга).

29. Немелде дуза коэффициентизи (Кнд) немелде, кадык камгалалының адырында нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктааттынган нормазындан ажыр дузаларны күүседирин көрүп турар болгаш баазалыг шалыңга 0,25-0,75 деп диапазоннарга санаар.

30. Шынарының коэффициентизин (Кшын) ажылдап кылган болгаш бадылаттынган албан черлеринде чедиртинген эмчи дузаларының шынарының критерийлериниң үнелээшкинин барымдаалап ажыглаар болгаш баазалыг шалыңга 0,1-0,5 диапазонга санаар.

31. Күш-ажыл төлевириниң фондузунуң иштинге көргүзүглерни санныг болгаш шынарлыг күүседириниң негелделери барда, квартал, чартык чыл, чыл түңнелдери-биле шаңнал акша көрдүнүп болур.

32. Ажылдакчыларны шаңнаарын чурумчудуп турар нормативтиг документ болза, шаңнаарының дугайында Дүрүм болур, ону профэвилел организациязының саналоналын барымдаалап, албан чериниң удуртукчузу бадылаар.

33. Албан черлериниң удуртукчуларын шаңнаарын албан чериниң ажыл-чорудулгазын үнелээниниң түңнелдери-биле Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы кылыр.

4. Шалың төлевирин тодарадырының чуруму болгаш негелделери

34. **Үндезин** шалыңга күш-ажыл төлевириниң адыр аайы-биле системазын тургузуп турда, компенсация шинчилиг коэффициентилерни болгаш идиг бээр янзылыг коэффициентилерни ажыглаар.

35. Албан черлериниң удуртукчуларының, оларның оралакчыларының болгаш кол бухгалтерлерниң шалың төлевири үндезин албан-дужаал шалыңындан, компенсациялыг болгаш идиг бээр төлевирлерден тургустунар.

36. Албан чериниң удуртукчузунуң үндезин шалыңын албан чериниң деңнелинге дүүштүр тодарадыр (3-кү капсырылга).

37. Албан черлериниң удуртукчуларының, оларның оралакчыларының болгаш кол бухгалтерлерниң компенсация төлевирлерин ниити үндезиннерге доктаадып тургузар.

38. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы албан чериниң удуртукчузунга стаж коэффициентизинден болгаш эртем чадазының база хүндүлүг ат коэффициентизинден аңгыда, идиг бээриниң төлевирлерин тургузуп турар.

39. Албан чериниң оралакчыларынга болгаш кол бухгалтерлеринге идиглиг болуп турар төлевирлерниң хемчээлин Дүрүмге дүүштүр удуртукчу доктаадып тургузар.

40. Албан черлериниң эмчилеринге-удуртукчуларга штадында оларның кирип турары албан черлеринге кол албан-дужаалының аайы-биле ажыл шагының үезинде 0,25 чедир хемчээлге немелде дуза коэффициентизиниң талазы-биле төлевирлиг тускай эртеминиң талазы-биле ажылды чорударын чөпшээрээн. Немелде дуза коэффициентизиниң хемчээлин Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының дужаалы-биле доктаадыр.

41. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы ажыл түңнелдери-биле албан чериниң удуртукчуларынга башкарылга коэффициентизин төлеп бээри-биле хуваалда санажылгазынга күш-ажыл төлевириниң курлавыр фондузун тургузуп болур.

5. Күш-ажыл төлевириниң өске-даа айтырыглары

42. Албан черлериниң эмчилеринге болгаш ортумак эмчи персоналынга бажыңга дежурныйлаашкынны киирип болур.

43. Хүндүскү-даа, дүнеки-даа үелерде бажыңга дежурныйлааны дээш чарыгдаан үени дежурныйлаан шак бүрүзүнүң чартык шагы кылдыр санаар.

44. Албан черинче специалисти кыйгырган таварылгада, эмчи дузазын чедиреринге чарыгдаан үезин төлээрин ооң эртер черин барымдаалааны-биле херек кырында ажылдаан шактары дээш баазалыг ставказының санаашкынындан кылыр.

45. Албан чериниң бадылап алганы графиги езугаар дежурныйлаашкыннарны кезектиң табелде киирген херек кырында ажылдаан шактары дээш, баазалыг ставказының санаашкынындан төлээр. Дежурныйлаашкынның дүнеки болгаш байырлалдар, кээп турар хүннерин төлээрин Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекизиниң негелделеринге дүүштүр боттандырар.

46. Албан черлериниң штат ажылдакчылары болбайн турар эмчилерниң-консультантыларның күш-ажыл төлевирин шактыг күш-ажыл төлевириниң талазы-биле баазалыг ставказындан чорудар.

	Баазалыг ставкага коэффициентиниң хемчээли
Профессор, эртем доктору, улусчу эмчи	0,12
Доцент, эртем кандидады, алдарлыг эмчи	0,10
Эртем чадазы чок кижилер	0,06

Бо пунктуда көрдүнген эмчилерниң-консультантыларның күш-ажыл төлевириниң чурумун штадында оларның кирип турары албан черлеринге консультациялар эрттиреринге кииририштирип турар эмчилерниң күш-ажыл төлевиринге ажыглавас.

47. Идиг бээр фондудан специалист бүрүзүнге төлевирлерниң түңүн тодарадырда, ажылдакчының мергежилинге, ажылдың спецификазынга, бергезинге, башкарылганың деңнелинге, ажыл чурумунга, күүсеттинген эмчи дузазының шынарынга, немелде дузаның хемчээлинге хамаарыштыр идиг бээр коэффициентилерниң түңүн санаар.

48. Идиг бээр фондуну хуваарының негелдези болгаш чуруму коллективтиг керээде көрдүнген.

49. Кол эмчиниң ажыл-чорудулгазын үнелээрин Дүрүмге дүүштүр, квартал санында киирген отчеттарын езугаар Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы тодарадыр.

50. Кол эмчиниң дузалакчыларының, кол бухгалтерниң, иштики кезектер удуртукчуларының болгаш өске-даа ажылдакчыларның ажыл-чорудулгазының үнелээшкинин албан чериниң талазы-биле Дүрүмге дүүштүр, күш-ажыл түңнелдерин үнелээр талазы-биле албан чериниң комиссиязы тодарадыр болгаш албан чериниң дужаалы-биле долдуруп белеткээр.

Тыва Республиканың Кадык камгалал албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң адырлар системазының дугайында Дүрүмге 1-ги капсырылга

Кадыкка айыылдыының болгаш күш-ажылдың онза аар байдалдары-биле холбаштыр ажылдакчыларга компенсация төлээринге эрге берип турар ажылдыг албан черлериниң, иштики кезектерниң болгаш албан-дужаалдарның ДАҢЗЫЗЫ

1. Кадык камгалалының албан черлери

Албан черлериниң, иштики кезектерниң болгаш албан-дужаалдарның аттары

1. Кадыкка айыылдыының болгаш күш-ажылдың онза аар байдалдары-биле холбаштыр ажылдакчыларга баазалыг ставканы 0,15 хуу коэффициент-биле улгаттырарынга эрге берип турар ажылдыг албан черлери, иштики кезектер болгаш албан-дужаалдар

1.1. 2.15 пунктуда айыттынганындан аңгыда, туберкулез аарыглыг болгаш туберкулез интоксикациялыг, туберкулезтуң бичии болгаш доктаай бээр хевирлери-биле аарыг уругларга туберкулез (туберкулезка удур) албан черлери болгаш структурлуг кезектер

1.2. Туберкулез албан черлериниң чанында (туберкулезка удур) эмнелге-бүдүрүлге мастерскаялары

1.3. Халдавырлыг аарыглар эмнелгелери, салбырлары, халдавырлыг аарыглыг болгаш гельминта аарыглыг кижилерниң палаталары; гельминтологтуг хүндүскү стационарлар; халдавырлыг аарыглар кабинеттери

1.4. Хоочураан дизентерия аарыглыг уругларның санаторийлери

1.5. Даяныр шимченир аппарадының функциязы үрелгени-биле төп нерв системазы аарыглыг уругларның санаторийлери, өске-даа албан черлериниң салбырлары (палаталары)

1.6. Уруглар бажыңнары болгаш уруглар бажыңнарында уругларның ниити хевирниң уруглар бажыңнарында бөлүктери:

- туберкулез интоксикациялыг, туберкулезтуң бичии болгаш доктаай бээр хевирлерлиг;
- даяныр шимченир аппарадының функциязы үрелиишкинниг болгаш психика үрелиишкини чок өске-даа күш-дамыр сайзыралы түдүу;
- төп нерв системазы, ооң иштинде психика үрелиишкини чок паралич аарыглыг уруглар;
- дыңнаары болгаш чугаазы (үнү чок, кулаа кадыг, дыңнавас) хажыдыышкынныг;
- чугаазы (келдир, алалиелиг болгаш өске-даа хажыдыышкынныг) багай;
- көөрү багай (караа көрбес, көөрү багай)

1.7. Ыжык аарыының талазы-биле албан черлери, салбырлар, палаталар болгаш кабинеттер

1.8. Кеш-венерология аарыының талазы-биле албан черлери, салбырлар, палаталар, кабинеттер

1.9. Шупту профильдиң стационарларының хирургия салбырлары (палаталары), ооң иштинде ханның гравитация хирургиязы

1.10. Стационарларның кезиишкин кылыр блоктары

1.11. Салбырлар (палаталар, бөлүктер):

- анестезиология-реанимация;
- реанимация болгаш интенсивтиг терапия (экспресс-диагностиканы харыылап турар лабораториялардан (бөлүктерден) аңгыда);
- гемодиализ, аарыг кижилерни гемодиализ методтарын ажыглап тургаш эмнээри, гемосорбция, плазмофереза болгаш ультрафильтрация;
- божуур бажыңнарда чаа төрүттүнген уругларга;
- чаа төрүттүнген уругларның педиатрия;
- психоневролог аарыглыг кижилерге гериатриктиг;
- божуур;

1.12. Гемопласталыг болгаш хан аарыглыг кижилерниң салбырлары (палаталары), кабинеттери

1.13. Кол эмнээшкин аргазы хөй дозалыг химия-терапевт препараттарын узун хуусаада ажыглаары болуп турар салбырлар (палаталар), кабинеттер

1.14. Шупту профильдерниң рентген, радиологтуг болгаш рентген-радиологтуг килдистер, салбырлар, лабораториялар, бөлүктер болгаш кабинеттер; даш чуурар рентген күштүг салбырлар (ОРУДДК); диагностика болгаш эмнээшкин төптери, салбырлары, рентген-хирургия методтарының кабинеттери

1.15. Ажыл кылырда халдавырлыг аарыгларның дириг өөскүдүкчүлери-биле (азы аарыг амытаннар-биле); аарыг тывылдырар вирустар-биле; ажылдаар лабораториялар, килдистер, салбырлар

1.16. Барокамералар болгаш кессоннар

1.17. Ультразвуктуг болгаш эндоскопиялыг салбырлар (кабинеттер)

1.18. Амбулаторлуг-поликлиниктиг албан черлериниң психотерапев кабинеттери

1.19. Чер адааның: кадык камгалал албан черлериниң салбырлары (палаталары); кадык камгалал пунктулары, ооң иштинде эмчи пунктулары,

1.20. Эмчи сестраларының улусту ажаап-карактаар бажыңнары, хоспистер

1.21. Вокзалдарда эмчи пунктулары

1.22. Кадык камгалал албан черлеринде албан-дужаалдар:

- 1000 болгаш оон хөй оруннуг эмнелгелерниң психиатр эмчизи;
- эмнелге-профилактиктиг албан чериниң эпидемиолог эмчизи болгаш эпидемиолог эмчиниң дузалакчызы;
- хан белоктарының болгаш плазмаларының фракционированиезин кылыр корпустарның штадында болгаш хан болгаш ооң компонентилерин белеткээр станцияларның салбырларында хан компонентилерин болгаш сөөк чүнүн белеткээр болгаш кадагалаар талазы-биле ажылдарга көрдүнген ажылдакчы;
- лазер тургузугларында ажылдап турар медицина ажылдакчызы;
- лазер тургузугларын хандырып турар специалистер;
- кандыг-даа күштүң УВЧ генераторларында ажылдап турар; сероводородтуг, сералыг болгаш углесероводородтуг ванналарлыг болгаш малгаштарлыг бажыңнарда аарыг кижилерни хандырып турар; радоннуг ванналар, озокериттиг процедуралар кылыр, чылыдар болгаш малгаш эккээр, кылымал сероводородтуг суг белеткээр; сероводородтуг, сералыг болгаш углесероводородтуг ванналарлыг бажың-балгаттарны доктаамал хайгаараар, бажыңнарның, улуг тудугларның хандырылгазын болгаш капитал септелгезин кылыр, подвалдар дериг-херекселдери, ванналыг бажыңнарның чылыдар приборларын кылыры көрдүнген физиотерапевтиг салбырларның ажылдакчылары;
- уругларның стоматолог эмчизи, уругларның стоматологтуг поликлиниказының ортодонт эмчизи болгаш диш эмчизи (салбырлар, кабинеттер);
- бүлүртүң трепонем тургузар талазы-биле доктаамал ажылдаарынга көрдүнген лабораторийлерниң (килдистерниң, салбырларның) медицина ажылдакчызы;
- рецепт чок эмнер база аптека ассортиментизиниң өске-даа бараарнарын садарындан аңгыда, аптекаларның фармацевтика ажылдакчылары;
- эмнер аймаа хаптап сугар болгаш контрольдаар ажылдыг аптека складтарының болгаш баазаларның фармацевтика ажылдакчылары;
- эмге хамаарлжыр херекселдерни анализтээр талазы-биле ажылды дорт күүседип турар контроль-аналитиктиг лабораторияларның фармацевтика ажылдакчылары;
- дезинфекция кылыр эмчи;
- аптека албан черлериниң савалаар болгаш аштап-чуур санитаркалары

1.23. Күрүнениң санитарэпидемиологтуг хайгаарал төптериниң онза айыылдыг инфекциялар килдистери (лабораториялардан болгаш ол килдистерниң зоология бөлүктеринден аңгыда)

1.24. Күрүнениң санитарэпидемиологтуг хайгаарал төптериниң килдистери (лабораториялар, салбырлар, бөлүктер, пунктулар)

1.25. Ажылдаарының негелдези ажыл үезинден 50 хуудан эвээш эвес персоналдыг электроннуг-санажылга машиналарында ажылдап турар ажылчыннар

1.26. Бажың-балгат септелгезиниң талазы-биле ажылчыннар (штукатур-маляр), баня-прачка каттыжыышкынының ажылдакчылары

2. Кадыкка онза айыылдыы-биле

болгаш күш-ажылдың аар негелделери-биле холбаштыр баазалыг ставканы 0,25 коэффициентилиг кылдыр улгаттырарынга эрге берип турар ажылдыг албан черлери болгаш иштики кезектер

2.1. Психиатрия болгаш наркология албан черлери; хайгааралдыг тускай хевирниң психиатрия эмнелгелериниң (стационарларының) ажылдакчылары

2.2. Психиктиг аарыглыг кижилерни эмнээр болгаш арага болгаш наркотик-биле хоочураан аарыглыг кижилерни эмнээр салбыр, палаталар, кабинеттер; наркология салбырлары, палаталары, кабинеттери; арагадан хораннанган болгаш арагадан психиказы үрелип аараанының түңнелинде бертинген кижилерге эмчи дузазы чедирери көрдүнген эмнээшкин-профилактика албан черлериниң тускайжыттынган хүлээп алыышкын салбырлары

2.3. Эмчи дузазы чедирери-биле болгаш психиктиг аарыгдан аараан кижилерни сөөртүр дүрген эмчи дузазы чедирер станцияларның тускайлаттынган бригадалары

2.4. 2.1. пунктуда демдеглеттинген психиктиг аарыглыг албан черлеринде

2.5. 2.1 пунктуда демдеглеттинген кадык камгалалының психиатрия албан черлеринде көдээниң дузалал ажыл-агыйы

2.6. Милиция күжүнүң камгалалынга хамааржыр кеш-венерология диспансерлериниң стационарлары

2.7. Оорга чүнү, хол-бут (үстүкү азы адаккы) болгаш таз органнары аарыг кижилерниң албан черлери

2.8. Эмнелге-профилактиктиг, ооң иштинде уругларның төп нерв системазы кемдээшкинниг болганындан психиказы баксыраан уругларның санаторийлери база оларның иштики кезектери

2.9. Дүлей болгаш караа көрбес уругларның санаторийлери

2.10. Паталогоанатомия бюрозу (салбырлар, кезектер, институттар); өлген кижи сөөгүнүң тканнарын, органнар болгаш хан белеткээр (консервациялаар) салбырлар

2.11. Суд-медэкспертиза бюрозу

2.12. Барооперационныйлар

2.13. Дараазында аарыгларның салбырлары (палаталары);

- өрттенген кижилерниң;
- хораннанган;
- баш мээзиниң хан эргилдези хажыдыышкынныг;
- четпес-дудуу уругларның;
- кезип эмнээр ириң болгаш ириңнелир аарыгның шупту профильдери-биле каданнап аараан кижилерни эмнээри

2.14. Эртем-шинчилел институттарының, төптериниң гипнология болгаш психопрофилактика лабораториялары

2.15. Өкпе аарыглыг кижилерни эмнээр туберкулезка удур диспансерлер, санаторийлер болгаш салбырлар (эмнелгелер, диспансерлер болгаш клиникалар)

2.16. Дайын хоочуннарының болгаш оларга деңнештирген чиигелделиг кижилерниң госпитальдары болгаш салбырларның персоналы

2.17. Туберкулезка удур болгаш кеш-венерология албан черлериниң участок албаннарының эмчилери болгаш ортумак эмчи ажылдакчылары

2.18. Чума аарыынга удур албан черлери

2.19. Күрсанэпидхайгаарал төптериниң лабораториялары болгаш онза айыылдыг инфекцияларның зоологиялыг бөлүктери

2.20. Ажык мөңгүн суу ажыглаар аппараттарда ажылдап турар, ооң иштинде полярографтар хандырар, Күрсанэпидхайгаарал төптериниң лабораторияларының (салбырлар, бөлүктер) ажылдакчызы

3. Кадыкка онза айыылдыы-биле болгаш күш-ажылдың аар негелделери-биле холбаштыр баазалыг ставканы 0,30 коэффициентилиг кылдыр улгаттырарынга эрге берип турар ажылдыг албан черлери, иштики кезектер болгаш албан-дужаалдар

3.1. Лепрозориялар; лепрозорияга удур салбырлар, палаталар, изоляторлар, кабинеттер, пунктулар

3.2. Күжениишкинниг хайгаарал-биле тускайжыттынган хевирниң психиатрия эмнелгелериниң (стационарларының) медицина ажылдакчызы

3.3. Суд-психиатрия эксперттериниң салбырлары (комиссиялары)

3.4. Психоневрология (наркология) албан черлериниң (кезектериниң) участок албаннарының эмчилери болгаш ортумак эмчи ажылдакчылары

4. Кадыкка онза айыылдыы-биле болгаш күш-ажылдың аар негелделери-биле холбаштыр баазалыг ставканы 0,40 коэффициентилиг кылдыр улгаттырарынга эрге берип турар ажылдыг албан черлери, иштики кезектер болгаш албан-дужаалдар

Амбулаторлуг суд-психиатрия эксперттериниң комиссиялары; таңныыл адаанда турбайн турар кижилерниң суд-психиатрия эксперттериниң салбырлары; психиатрия эмнелгелеринге психиктиг аарыглыг кижилерни албадал-биле эмнээр салбырлар

5. Дорт-ла шинчиири, диагноз тургузары, эмнээри, хандырылгазы-биле холбашкан, а ол ышкаш судмедэкспертиза чорудары-биле холбашкан ажылдыг болгаш баазалыг ставканы 0,60 коэффициентилиг кылдыр улгаттырарынга эрге берип турар СПИД база ВИЧ-инфекциялыг аарыглыг кижилер эмнээр өске-даа ажылдыг албан черлери, кезектер болгаш албан-дужаалдар

5.1. СПИД-биле демисел чорудар болгаш профилактикалаар төптер

5.2. СПИД база ВИЧ-инфекциялыг кижилерни эмнээр албан черлери болгаш тускайжыттынган салбырлар

5.3. Кадык камгалал органнарының чонга ВИЧ-инфекция аарыының хыналдазын чорудар болгаш СПИД база ВИЧ-инфекциядан аараан кижилерден ап турар ханны болгаш биологтуг бүдүмелдерни шинчилээр лабораториялар болгаш албан черлериниң бөлүктери

5.4. 5.1-5.3 пунктуларда айыттынган кижилерден аңгыда, консультациялар, хыналдалар, эмчи дузазы чедирип турар болгаш СПИД база ВИЧ-инфекциялыг кижилер-биле харылзаа тудуп ажылдаар ажылдыг албан черлери

6. Өске-даа албан черлери, иштики кезектер болгаш албан-дужаалдар

6.1. Дайын киржикчилериниң госпитальдарының болгаш эмнелгелерниң тускай салбырларының ажылдакчылары (ол салбырларның 90 хуудан эвээш эвезин дайын хоочуннарын болгаш чиигелде талазы-биле оларга деңнештирген кижилерни эмнээринге, ол ышкаш дайынчы-интернационалистерниң катап тургузарының терапия төптерин ажыглаанда):

- медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының – 0,15;
- өске-даа ажылдакчыларның – 0,10

6.2. Уруглар бажыңнарының ажылдакчылары, ол ышкаш уруглар бажыңнарының болгаш өскүс уругларның база ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның медицина ажылдакчыларының, ооң иштинде ол албан черлеринде чүгле уругларның өөредилгезин хандырары-биле ажылдап турар эмнелге-профилактика албан черлериниң штадында турар медицина ажылдакчыларының – 0,2.

6.3. Чаа демир-орук тудугжуларын хандырып турар медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының – 0,15

Даңзының 1-ги кезээнге тайылбыр:

1. Даңзының 1 болгаш 2-ги пунктулары-биле көрдүнген хоралыының азы айыылдыының талазы-биле аңгы-аңгы байдалдарлыг ажылдарда ажылдап турар ажылдакчыларга баазалыг ставканы 0,30 коэффициентиге улгаттырар.

2. Күш-ажылдың аар, айыылдыг байдалдарлыг ажылдарында ажылдап турар ажылчыннарга, албан-хаакчыларга ажылдаар чериниң аттестация түңнелдери-биле шалыңынга 0,12-0,24 чедир улгаттырар коэффициентилер көрдүнүп турар. Айыттынган коэффициентилерни ындыг ажылдаар черлерге херек кырында кылган ажылы дээш доктаадыр. Тодаргай албан-дужаалдарның даңзызын болгаш коэффициентилерни соңгулдалыг профэвилел комитеди-биле дугуржулга езугаар албан чериниң удуртукчузу доктаадып тургузар.

3. 1996 чылдың декабрь 31-де № 696 «Туберкулезка удур дуза болгаш туберкулезтан чонну камгалаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр, немелде эмчи болгаш кылыр ажылы туберкулезтуң микробактерияларының халдап болурунуң айыылдыы-биле холбаштыр туберкулезка удур дуза чедирилгезинде дорт киржип турар кадык камгалал албан черлериниң өске-даа ажылдакчыларынга албан-дужаал окладының 25 хуудан эвээш эвес хемчээлге (айда тариф сетказының) чедир төлевирни тургузар.

4. Албан чери бүрүзүнге Даңзыга үндезилеп, соңгулдалыг профэвилел органы-биле дугуржулга езугаар ажылдакчыларның албан-дужаалдарының даңзызын тургускан болгаш бадылаан турар ужурлуг, ол албан черинге, иштики кезекке болгаш албан-дужаалда (эмнээшкин, диагнозун тургузары, экспертизазы, аарыг кижилерни дорт хандырары азы харылзажыры) ажылдың тодаргай негелделерин барымдаалап, баазалыг шалыңны (ставка), ооң иштинде база Даңзы-биле көрдүнген байдалдарда ажылдаан шак бүрүзү дээш улгаттырып болур.

II. Өөредилге албан черлери болгаш чоннуң социал камгалалы

Албан черлериниң болгаш оларның иштики кезектериниң аттары	Албан-дужаалдарның аттары
1. Кадыкка онза айыылдыы-биле болгаш күш-ажылдың аар негелделери-биле холбаштыр баазалыг ставканы 0,15 коэффициентилиг кылдыр улгаттырарынга эрге берип турар ажылдыг албан черлери, иштики кезектер болгаш албан-дужаалдар	
1.1. Дараазында уругларның уруглар садтары, уруглар садтарында, ясли-садтарда бөлүктери: - оларның интоксикациязындан хамаарылга чокка туберкулезтуң бичии болгаш оожумнаар хевириниң ады; - даянып шимченир аппарадының ажылдаары үрелиишкинниг база психиказында үрелиишкин чок, күш-дамыр сайзыралында өске-даа четпес чүүлдүг; - төп нерви системазы үрелиишкинниг, ооң иштинде психиказында үрелиишкин чок детский параличилиг - дыңнаары болгаш чугааланыры хажыдыышкынныг (дыңнавас, үнү чок, дүлей, ийи кулаа дыңнавас); - чугаазы хажыдыышкынныг (келдир, чугаазында өске-даа алалиелиг).	Эмчилерниң, ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары
1.2. Туберкулезтан аараан кижилерниң санатория школа-интернаттары, арга-арыг чанында школалары, уругларның ясли-садтары, уруглар садтары, уруглар бажыңнары	Оларның аттарындан хамаарылга чокка эмчилерниң, ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары
1.3. Дыңнаары болгаш чугааланыры четпес чүүлдүг уругларның школа-интернаттары, уруглар яслилери, ясли-садтары, үнү чок болгаш дүлей уругларга ажылчыннар белеткээр талазы-биле ПТО өөредилге албан черлери	Оларның аттарындан хамаарылга чокка, эмчилерниң, ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары
1.4. Даянып шимченир аппарадының ажылдаары үрелиишкинниг ЦНС-тен аараан уругларның школалары, школа-интернаттары, санаторлуг-арыг школалары, уруглар садтары, ясли-садтар	
1.5. Караа көрбес болгаш үнү чок уругларның база дыңнаары болгаш чугаазында четпес чүүлдүг уругларның уруглар бажыңнары; үнү чок болгаш караа көрбес уругларның бажың-интернаттары; үнү чок уругларның келдерел төптери	Оларның аттарындан хамаарылга чокка эмчилерниң (штадында турар албан чериниң чагыргазындан хамаарылга чокка), ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары; библиотека болгаш клуб ажылдакчылары; ажылчыннарның мергежилдери
1.6. Чоннуң социал камгалал албан черлери болгаш организациялар база оларның иштики кезектери	Штадында турар албан чериниң чагыргазындан хамаарылга чокка, аарыг кижилерни хандырары-биле көрдүнген эмчилерниң, шупту аттарның ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары
1.7. Чоннуң социал камгалал албан черлери	Лазерлиг тургузугларда ажылдап турар медицина ажылдакчыларының болгаш лазерлиг тургузугларны хандырып берип турар специалистерниң албан-дужаалдары; дезинфекция кылыр кижилер
2. Кадыкка онза айыылдыы-биле болгаш күш-ажылдың аар негелделери-биле холбаштыр баазалыг ставканы 0,25 коэффициентилиг кылдыр улгаттырарынга эрге берип турар ажылдыг албан черлери, иштики кезектер болгаш албан-дужаалдар	
2.1. Психиказы үрелгени-биле төп нерви системазы кемдээшкинниг уругларның бичии ясли-садтары; угаан сайзыралының талазы-биле четпестерлиг болгаш психиказы үрелгени-биле ЦНС кемдээшкиннерлиг уругларның школалары, школа-интернаттары, санаторлуг школалары, уруглар садтары, уругларның ясли-садтары база өске-даа өөредилге албан черлери	Штадында санадып турар албан чериниң чагыргазындан хамаарылга чокка айыттынган албан черлеринде аарыг кижилерни ажаап-карактаары-биле көрдүнген эмчилерниң, шупту аттарның ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары
2.2. Психиктиг аарыглыг кижилерниң тускайжыттынган эмчи-күш-ажыл эксперттериниң комиссиялары	Эмчилерниң, ооң иштинде ВТЭК даргаларының, оларның аттарындан хамаарылга чокка ортум2ак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары

2.3. Угаан база күш-дамыр сайзыралының талазы-биле четпестерлиг болган уругларның психоневрологтуг бажың-интернаттары, бажың-интернаттары, угаан болгаш күш-шыдал талазы-биле четпес чүүлдерлиг кижилерниң реалибитация төптери (салбырлары), кырганнарның болгаш инвалидтерниң тускай кылдынган бажыңнары	Штадында санадып турар албан чериниң чагыргазындан хамаарылга чокка, айыттынган албан черлеринде аарыг кижилерни ажаап-карактаары-биле көрдүнген эмчилерниң, шупту аттарның ортумак болгаш биче медицина ажылдакчыларының албан-дужаалдары; директорларның, оларның оралакчыларының, специалистерниң, албан-хаакчыларның болгаш шупту мергежилдерниң албан-дужаалдары
2.4. 2.3 пунктуда санаттынган албан черлеринде көдээниң дузалал ажыл-агыйлары	Удуртукчуларның, специалистерниң, албан-хаакчыларның болгаш шупту мергежилдерниң ажылчыннарының албан-дужаалдары
2.5.Дүнеки турар бажыңнар	Контингентилер биле дорт ажылдап турар ажылдакчыларның албан-дужаалдары
2.6. Бажың-интернаттарның чыдар аарыг кижилериниң салбырлары (палаталары)	Чыдар аарыг кижилерни дорт хандырып турар ажылдакчыларның албан-дужаалдары
2.7. Амбулаторлуг протезтер кылыр салбырлар болгаш протез-ортопед албан черлериниң стационарлары	Медицина ажылдакчыларының, удуртукчуларның болгаш специалистерниң албан-дужаалдары
2.8. Туберкулез аарыглыг кижилерниң тускайлаттынган ВТЭК черлери	Өкпеде туберкулез аарыглыг кижилерни ажаап-карактаары-биле көрдүнген эмчилерниң, ортумак база биче медицина ажылдакчыларының шупту аттарның албан-дужаалдары

* Чоннуң социал камгалал албан черлериниң номенклатуразы-биле көрдүнген албан черлери.

Даңзының 2-ги кезээнге тайылбыр:

1. Даңзының I болгаш II кезектериниң 1-ги болгаш 2-ги пунктуларында көрдүнген хоралыының азы айыылдыының талазы-биле аңгы-аңгы негелделерлиг ажылдарда ажылдап турар ажылдакчыларга баазалыг шалыңны 0,3 коэффициентиге улгаттырар.

2. Албан чери бүрүзүнге Даңзыга үндезилеп, соңгулдалыг профэвилел органы-биле дугуржулга езугаар, ажылдакчыларның албан-дужаалдарының даңзызын тургускан болгаш бадылаан турар ужурлуг, ол албан черинге, иштики кезекке болгаш албан-дужаалда ажылдың тодаргай негелделерин барымдаалап, баазалыг шалыңны (ставка), ооң иштинде даңзы-биле көрдүнген байдалдарда ажылдаан шак бүрүзү дээш улгаттырып болур.

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң адырлар аайы-биле системазының дугайында Дүрүмге 2-ги капсырылга

Тыва Республиканың кадык камгалал албан черлеринде үзүктел чок ажылдың үргүлчүлелдии дээш стажтың коэффициентизин тодарадырының ЧУРУМУ

1. Баштайгы үш чылда 0,30 хемчээл-биле болгаш үзүктел чок ажылдың дараазындагы ийи чылы дээш, ынчалза-даа 80-ден улуг эвес, 0,25 хемчээл-биле стажтың коэффициентизин:

- эмчиниң дүрген дузазын чедирер станцияларның (салбырларның) улуг эмчилеринге;

- эмчилерге, ортумак болгаш биче медицина ажылдакчызынга, ооң иштинде автотранспорт бүдүрүлгелериниң штадында турар, эмчиниң дүрген дузазын чедирер станцияларның (салбырларның) үнүүшкүннүг бригадаларының болгаш үнүүшкүннүг реанимация, гематология бригадаларының чолаачыларынга;

- эмчилерге, ортумак болгаш биче медицина ажылдакчызынга, планныг болгаш эмчиниң дүрген консультация дузазын чедирер (санитарлыг авиациялар станциялары) салбырларның үнүүшкүннүг бригадаларының чолаачыларынга.

Шак-ла ындыг хемчээлдерге төлевирлерни эмчиниң дүрген консультация дузазын чедирери-биле планныг болгаш дүрген консультация дузазы чедирер салбырларның (санитарлыг авиация станциялары) кииририштирип турар эмчилериниң-консультантыларының (эмчилерниң-специалистерниң), оларның кадык камгалал албан черлеринде шупту аттарның албан-дужаалдарында үзүктел чок ажылының стажын барымдаалап, эртер черин өөренип көргени-биле айыттынган ажылды күүсеткен үези дээш санаары хамааржыр;

- эмчиниң дүрген дуза чедирер станцияларының үнүүшкүннүг бригадаларының эмчиниң дүрген дуза чедирер станцияның кол эмчиниң болгаш ооң оралакчызының албан-дужаалында шилчип келген эмчилер, дүрген эмчи дузазы чедирер салбырларның, немелде станцияларның эргелекчилери база ол ышкаш эмчиниң дүрген дуза чедирер станцияларының (салбырларның) үнүүшкүннүг бригадаларының эмчиниң дүрген дуза чедирер станцияның кыйгыртыышкыннар хүлээп алыр база оларга үнүүшкүннүг бригадаларны дамчыдып бээр талазы-биле фельдшерниң (эмчи сестразының) азы дүрген эмчи дузазының немелде станциязының улуг фельдшер эмчизиниң албан-дужаалынга шилчип келген ортумак медицина ажылдакчыларының санындан ажылдакчыларга немелделер үнүүшкүннүг бригадаларга үзүктел чок ажылының чогуур стажынга дүүштүр хемчээлдерге кадагалаттынып артар;

- Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңнештирген черлерде доктаамал ажылдап турар шимчеп чорүур эмчи отрядтарының эмчилеринге, ортумак болгаш биче медицина ажылдакчызынга.

Стажтың эң хөй коэффициентизи медицина ажылдакчыларынга 0,8, өске-даа ажылдакчыларга 0,5-тен улгатпас ужурлуг.

2. Баштайгы үш чылы дээш 0,30 хемчээл-биле база үзүктел чок ажылының дараазындагы ийи чылы дээш 0,15 хемчээл-биле, ынчалза-даа 0,60-дан улуг эвес стаж коэффициентизин:

- участок эмнелгелериниң болгаш амбулаторийлерниң, ооң иштинде линейлиг, көдээде турар шупту хевирниң бажың-интернаттарының эмчилеринге болгаш ортумак медицина ажылдакчызынга;

- фельдшер-акушер пунктуларының ортумак медицина ажылдакчызынга;

- поликлиникаларның терапевт болгаш педиатрия салбырларының эргелекчилеринге, ол ышкаш терапевт болгаш педиатрия талазы-биле девискээр участоктарының участок терапевт эмчилеринге база педиатрларынга, участок эмчи сестраларынга;

- поликлиникаларда болгаш поликлиника салбырларында терапевт болгаш педиатрия талазы-биле девискээрлер участоктарында ажылдап турар фельдшерлерге;

- бажыңче эмчи дузазы чалаар пунктуларның (салбырларның) эмчилеринге;

- ниити практика эмчилеринге (өг-бүле эмчилерге) болгаш ниити практика эмчилериниң эмчи сестраларынга (өг-бүле эмчилери);

- эмчилерге, ооң иштинде эмчи-күш-ажыл эксперт комиссияларының удуртукчуларынга болгаш кол эксперттерге;

- туберкулезка удур албан черлериниң улуг улусту болгаш уругларны хандырар талазы-биле фтизиатрия участоктарында ажылдап турар фтизиатр-эмчилеринге база ортумак медицина ажылдакчызынга.

3. Баштайгы үш чылы дээш 0,30 хемчээл-биле база үзүктел чок ажылының дараазындагы ийи чылы дээш 0,10 хемчээл-биле, ынчалза-даа 0,40-дан улуг эвес стаж коэффициентизин:

- цехтиң эмчи участоктарының терапевт эмчилеринге, цехтиң эмчи участоктарының болгаш сестралар ажаалдазы чорудуп турар бажыңнарның ортумак медицина ажылдакчызынга.

4. Баштайгы үш чылы дээш 0,20 хемчээл-биле база үзүктел чок ажылының дараазындагы ийи чылы дээш 0,10 хемчээл-биле, ынчалза-даа 0,30-ден улуг эвес стаж коэффициентизин:

- капсырылганың 1-3 чүүлдери-биле көрдүнген үндезиннер талазы-биле стаж коэффициентизин ап турар ажылдакчылардан аңгыда, кадык камгалал албан черлериниң болгаш чоннуң социал камгалал албан черлериниң шупту ажылдакчыларынга.

5. Төлевирлерни специфика коэффициентизиниң учеду, өске-даа төлевирлер болгаш улгаттырган чүүлдер чокка үндезин шалыңны көрүп тургаш, кол албан-дужаалының аайы-биле төлээр.

6. Немелделер алыр эрге берип турар үзүктел чок ажылдың стажын санаарының чуруму:

ажыл стажынче киир санаттынар:

капсырылганың 1-3 пунктуларында көрдүнген ажылдакчыларга:

- кол ажыл талазы-биле-даа база айыткан албан черлеринде дакпырлап ажылдап турар хамааты-хоойлу-дүрүм керээлери-биле-даа ажылының талазы-биле үзүктел чок ажылдаанының үези;

- кол ажыл талазы-биле-даа база үзүктел чок ажылының 0,40; 0,60; база 0,80 хемчээлдерге чедир үргүлчүлелдии дээш, стаж коэффициентизиниң төлевирин алыр эрге берип турар албан черлеринге, иштики кезектерге болгаш албан-дужаалдарга дакпырлаар байдалдарга хамааты-хоойлу-дүрүм керээлери-биле-даа ажылының талазы-биле үзүктел чок ажылдаанының үези, ол ышкаш «Лепра» деп угланыышкын талазы-биле клиниктиг ординатурага өөредилгези дээш санаар.

Капсырылганың 4-кү пунктузунда көрдүнген ажылдакчыларга:

- кол ажыл талазы-биле-даа база кандыг-даа албан-дужаалдарга дакпырлаар байдалдарга хамааты-хоойлу-дүрүм керээлери-биле ажылга, ооң иштинде чоннуң социал камгалалының болгаш Күрсанэпидхайгаарал черлериниң чагыргазындан хамаарылга чокка кадык камгалал албан черлеринде эмчилер болгаш провизор-интерннерниң, эмчилер болгаш провизор-стажерларның албан-дужаалдарынга үзүктелиишкин чок ажылдаан үези;

- медицинаның дээди өөредилге албан черлериниң клиниктиг кафедраларының баазазынга интернатураже кирген үези;

- клиниктиг ординатураже база ол ышкаш дээди өөредилге албан черлеринге болгаш эртем-шинчилел албан черлеринге клиниктиг болгаш фармацевтика эртемнериниң талазы-биле аспирантураже болгаш докторантураже кирген үези;

- кадык камгалал органнарының болгаш албан черлериниң төпчүткен бухгалтерияларынга, бир эвес оларга кадык камгалал болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринге ажылдаары көрдүнген болза, ажылдаан үези;

- кадык камгалал албан черлеринге эмнээр болгаш диагноз тургузар ажылдар кылганының, отделениелер эргелекчилээн болгаш күрүнениң дээди медицина өөредилге албан черлериниң ажылдакчыларының боттандырып турары немелде дежурныйлаашкын кылган, ооң иштинде немелде медицина өөредилге албан черлериниң база клиниктиг угланыышкынныг эртем организацияларының 1993 чылдың октябрь 8-те № 1002 «Кадык камгалалының ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң чамдык айтырыгларының дугайында» Министрлер Чөвүлелиниң – Россия Федерациязының Чазааның доктаалдары-биле көрдүнген байдалдарда ажылдаан үези;

- буян чедирер албаннарның удуртукчуларының болгаш эмчилериниң, эмчи сестраларының, ооң иштинде биче база улуг-даа, Кызыл крест ниитилелдериниң болгаш оларның организацияларының удуртукчуларының албан-дужаалдарынга ажылдаан үези;

- кол-даа база бүдүрүлгелерниң (албан черлериниң болгаш организацияларның) өнчү хевиринден хамаарылга чокка структурлуг иштики кезектери болуп турар эмчи болгаш фельдшер кадык камгалал пунктуларынга керээ-биле-даа ажылдаан ажылынга үзүктелиишкин чок ажылдаан үези;

- шериг-медицина албан черлеринге (иштики кезектерге) база ССРЭ, СНГ болгаш Россия Федерациязының Чепсектиг Күштеринге медицина албан-дужаалдарынга, а ол ышкаш КГБ, Россияның ФСБ, МВД, МЧС, ФАПСИ, Россияның ФСЖВ, СВР, ФПС база Россияның ФСНП системазының кадык камгалал албан черлеринге албан хаап (ажылдаан) үези;

- офицерлер составының (иштики херектер органнарының рядовой болгаш удуртур составының), прапорщиктерниң, мичманнарның болгаш хуусаадан эрте шериг албанныгларның күштүг шериг албанынга (иштики херектер органнарынга) турган, назы-харының, аарыг, штат кызырлыышкынының азы кадыының байдалының талазы-биле күштүг шериг албанындан үндүрткен (иштики херектер органнарындан), бир эвес күштүг шериг албанындан үнген хүнү биле кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черинге ажылдап кирген хүнүнүң аразы 1 чылдан улгатпаан болза, ол үези;

- медицинаның дээди болгаш ортумак өөредилге албан черлеринге студентилерниң өөредилге үезинде, өөредилге-биле холбашкан ажылга үзүктелиишкининиң үргүлчүлелдииниден хамаарылга чокка, бир эвес кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринге ажылдаары көрдүнген болза, кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринге ажылдаан үези.

Капсырылганың 1-4 пунктуларында көрдүнген ажылдакчыларга, бир эвес адаанда киирген үелери немелде акшалар бээринге эрге берип турар болза:

- хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырга органарынга база профэвилел органнарынга соңгулдалыг албан-дужаалдарга ажылдаан үези;

- кажан ажылдакчы херек кырында ажыл кылбаан, ынчалза-даа ооң ажылдаар олуду (албан-дужаалы) камгалаттынып арткан, а ол ышкаш шын эвес ажылдан үндүргенде азы өске ажылче шилчиткенде албадалдыг ажыл шагы үскен үези болгаш ажылга дараазында катап тургустунганда, үези;

- СНГ чурттарынга, ол ышкаш 1992 чылдың январь 1-ге чедир үеде ССРЭ-ниң составынче кирген республикаларның кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринге ажылдаан үези;

- 3 харга чедир уруг азыраан үези.

Кандыг-даа негелделер болгаш кызыгаарлаашкыннар чокка, капсырылганың 1-4 пунктуларында көрдүнген ажылдакчыларга:

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге, иштики херектер болгаш ССРЭ-ниң күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга албан хаап ажылдаан болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде партизаннар отрядтарынга турган, а ол ышкаш интернационалчы хүлээлгезин күүсеткен, ооң иштинде военкоматтың справказы-биле шериг кижиниң туттуруушкунга турган үезин бадыткаан үези.

7. Ажылдаан стажы дараазында таварылгаларда кадагалаттынар:

үзүктелиишкин үезинде өске ажылы чок турда, кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринче ажылче кирип турда.

Бир айдан орай эвесте:

- кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринден үнген хүнүнден эгелээш;

- кадык камгалалының болгаш чоннуң социал камгалал албан черлеринге ажылдааның соонда, эртем азы башкылаашкын ажылындан үнген соонда;

- капсырылганың 1-4 пунктуларында айыттынган албан черлеринден болгаш албан-дужаалдардан үнер апарган, түр када инвалид болганы азы аарыы соксаан соонда, а ол ышкаш бо-ла үндезиннер-биле ажылдакчыны өске ажылче шилчиткенинден ажылдан үнген таварылгада;

(Уланчылыг).

Тыва Республиканың Чазак Даргазының дилээ-биле холбаштыр Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдериниң тайылбырының дугайында херектиң талазы-биле

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨМҮНЭЭЗИНДЕН ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай 2009 чылдың июнь 24

О.Л-С. Салчак даргалаан, судьялар О.Н.Дубровский, С.О.Монгуш, Ю.Я. Норбу, А.П.Саая составтыг Тыва Республиканың Конституция суду, дилег киирген таланың төлээлери — Тыва Республиканың Чазак Даргазының төлээлери И.А.Саянның болгаш А.И.Рязановтуң, ол ышкаш чалаттырганнар: Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының төлээзи— Конституция хоойлужудулгазы, эрге-хоойлу болгаш суд айтырыгларының талазы-биле комитеттиң даргазы М.С.Монгуш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының төлээзи — Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Аппарадының Күрүне-хоойлу-дүрүм эргелелиниң килдизиниң даргазы С.Проценконуң киржилгези-биле Тыва Республиканың Конституцияның 119 чүүлүнүң 3 кезээн, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында», Тыва Республиканың Конституциялыг хоойлузунуң 90 чүүлүн, 3 чүүлдүң 2-4 кезээн езугаар Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдерин тайылбырлаарының дугайында херекти ажык суд хуралынга сайгарып көрген.

Херекти сайгарып көөрүнүң чылдагааны Тыва Республиканың Чазак Даргазының (2009 чылдың май 14-те үнген №АД-Х-123.09) Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдерин тайылбырлаарының дугайынди киирген дилээ болган.

Судья-илеткелчи Ю.Я.Норбунуң илеткелин, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының төлээзиниң тайылбырын, чалаттырганнарның саналын дыңнааш, киирген документилерни болгаш өске-даа материалдарны шинчилеп көргеш, Тыва Республиканың Конституция судунуң тодаратканы:

1. Тыва Республиканың Конституциязының доктаалын хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Конституциязында тускай дүрүм көрдүнген. Тыва Республиканың Конституциязының, 1 болгаш 14 эгелеринге эдилгелерни Тыва Республиканың референдуму-биле (140 чүүл) хүлээп алыр, Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлевилелин ажылдап кылыр дугайында саналды Тыва Республиканың Улуг Хуралы болгаш Тыва Республиканың Чазаа киирип болур. Саналды Тыва Республиканың Улуг Хуралы Тыва Республиканың Чазаа-биле кады дугуржур, а Тыва Республиканың Чазаа — Тыва Республиканың Улуг Хуралы-биле. Тыва Республиканың Конституциязының чаа төлевилелин ажылдап кылырының эргежок чугулазын дугурушкан таварылгада Тыва Республиканың Улуг Хуралы болгаш Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузар, ону тургузарының чурумун болгаш ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың конституциялыг хоойлу езугаар тургузар (141 чүүл).

Негекчиниң бодалы-биле алырга, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының принциптери-биле болгаш ооң хуу деңзигүүрүнге хамаарышкан айтырыгны сайгарып көөрүнге тургустунуп турар конститусчу дүрүмнерниң билиишкининде тодаргай эвес чүүлдер бар деп турар.

Негекчиниң саналы болза Тыва Республиканың Конституция комиссиязы деӊ эргениң үндезининге тургустунары албан, өскээр чугаалаарга, Тыва Республиканың Улуг Хуралы Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органындан чартыы, Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органындан чартыы кылдыр тургустунарын негеп турар.

Илереттинген чүүлдер-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузар кол чүүлүнүң кезээнге, Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдеринге тайылбырны бээрин Тыва Республиканың Конституция судундан дилеп турар, а база деӊ эргениң үндезининге Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузары Тыва Республиканың Конституциязында көрдүнген бе; Тыва Республиканың Конституция комиссиязының составының чартыы Тыва Республиканың Улуг Хуралындан болгаш комиссияның составының чартыы Тыва Республиканың Чазаандан деп турар.

2. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституциялыг хоойлузунуң 72 чүүлүнүң 2 болгаш 3 кезектеринге дүүштүр Тыва Республиканың Конституция суду тайылбырлап турар чүүлдүң утказын үнелээр, ынчап кээрге, албан езузу-биле оларга тайылбырлап берген болгаш өске-даа тайылбырлар азы эрге-хоойлуну ажыглаар практика тургустунуп келгенде, Тыва Республиканың Конституциязының дүрүмнерин тайылбырлаар дугайында херектиң талазы-биле шиитпирни хүлээп алыр, а база эрге-хоойлу актыларының системазында оларның орнунга болгаш киирген негелдениң барымдаазынга болгаш үндезининге холбашпаан таварылгада, айыттынган негелдениң чүүлүнүң талазы-биле чүгле доктаалды хүлээп алыр.

«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституциялыг хоойлузунуң 3 чүүлүнүң 3 кезээн езугаар Тыва Республиканың Конституция суду херекти сайгарып көрүп тургаш, чүгле эргениң айтырыын шиитпирлээр.

Тыва Республиканың Конституция суду херектиң талазы-биле көөр чүүлдү тодарадырда, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының кол чүүлдерин езугаар тургузары конституциялыг айтырыг болур. Ооң-биле кады Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарда эрге-чагырганың хоойлужудулга, күүсекчи адырларының төлээлерин деӊ кылдыр тургузар айтырыг ниити байдалдыг болур болгаш эргениң айтырыынга хамааржыр. Ындыг болганда ол айтырыг Тыва Республиканың конституциялыг хоойлузунуң тургусканы Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузар чурумга болгаш ооң ажыл-чорудулгазынга хамаарышпас.

Ынчап кээрге, күрүне эрге-чагыргазының адырларының деӊ кезекке деңзигүүрү болгаш Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарда, албан сагыыр конститусчу принциптерни тодарадыр кезээнге Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдериниң дүрүмнерин тайылбырлаары амгы херектиң кол чүүлү болур.

3. Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң дүрүмүнден алырга, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузар субъектилер Тыва Республиканың Улуг Хуралы болгаш Тыва Республиканың Чазаа кады болур. Ынчап кээрге, чүгле республиканың күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга болгаш күүсекчи адырлары Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузар эргени республика хоойлужудулгазы берип турар.

Тыва Республиканың Конституциязының 9 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга, күүсекчи болгаш судтуң эрге-чагыргазы кылдыр хувааган үндезинге боттандырар болгаш хоойлужудулга, күүсекчи болгаш суд органнары бодунуң бүрүн эргезин бот-тускайлаң боттандырар. Эрге-чагырганың принциптерин хувааганы күрүне эрге-чагыргазының аңгы-аңгы адырларының органнарының аразында эрге-чагырганың бүрүн эргезин чүгле хувааганы эвес, ынчалза-даа эрге-чагырганың адырларын бот-боттарынга деңнештирер, оларның кайы-бирээзи өскелерин чагырарын болдурбазы, ол Тыва Республиканың Конституциязы-биле тургусканы удурланышкак байдалдың болгаш кызыгаарлаар системаның бир кезектери болур.

Айыттынган чүүлдү түңнээрге, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарда, ол принципти албан сагыыр. Бир-тээ, бирээзи өскезинден эрге-чагырга адырының хөй нуруузу болурунга ол чедирбес. Ол түңнел бүгү эрге-чагырга адырларының бот-тускайлаң ажылдаарын хандырар болгаш чаңгыс харыг угда кады хөделирин, оларның бирээзи эрге-чагырганы мөөңнээр аргазын болдурбайн турар, удурланышкак байдалдың болгаш тыртылыышкынның, эрге-хоойлу магадылалының ындыг системазын тургузарын көөрү хоойлужудулга, күүсекчи болгаш судтуң чаңгыс аай күрүне эрге-чагыргазын хуваарынга дүүштүр Россия Федерациязының Конституция судунуң 1996 чылдың январь 18-те №2 доктаалында айыткан эрге-хоойлу туружу-биле тайылбырлап турар.

Ынчап кээрге, конституциялыг принциптерден үнүп турар чүүлдерге дүүштүр Тыва Республиканың Конституция суду эрге-чагырганың адырларының деӊ эргелиг болгаш бот-тускайлаң күрүне эрге-чагыргазын хуваар, а база бот-боттарынга кызыгаарлыг системаны Тыва Республиканың Конституциязы тургускан, ол Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузуп хевирлээрде Тыва Республиканың хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагыргазы деӊ төлээлекчилерлиг болур. Ындыг болганда, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарда, Тыва Республиканың Улуг Хуралының болгаш Тыва Республиканың Чазааның төлээлекчилериниң деңзигүүрү комиссияның ниити составының 50-50 хуу талазы-биле деӊ кезекке турары албан, ооң-биле кады комиссияның ниити составын «Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Конституциялыг хоойлузу Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүннериниң санын тургузар.

4. Тыва Республиканың Конституция суду бо тайылбырның хемчээлинге тодаратканы болза, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарда, бир-тээ, Тыва Республиканың Конституциязынга өске кандыг-даа дүрүмнер Тыва Республиканың конституциялыг тургузуунуң (Тыва Республиканың Конституциязы 17 чүүл) үндезининге карышкакты тургузуп болбас болганда, Тыва Республиканың конституциялыг тургузуунуң (Тыва Республиканың Конституциязы 1 эге) үндезининге быжыглаан Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының онзагай системазын өөренип көөрү чугула.

Ынчап кээрге, Тыва Республиканың күрүнениң эрге-чагырга органнарының системазын тургузуп турар, Тыва Республиканың Конституциязының 10 чүүлүнүң 2 кезээнде тодарадып турары болза, Тыва Республиканың Улуг Хуралы хоойлужудулга эрге-чагыргазын боттандырар Тыва Республиканың парламентизи, ол ийи палатадан тургустунар- Төлээлекчилер палатазы болгаш Хоойлужудулга палатазы.

Мооң мурнунда Тыва Республиканың Конституция суду 2005 чылдың февраль 22-де №1-П доктаалынга эргезиниң туружун мынчаар илереткен: «кайы-даа палата каттышкаш, Улуг Хуралды тургузуп турар Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазында доктаамал ажылдап турар болгаш чаңгыс хоойлужудулга (төлээлекчи) органы болур (Тыва Республиканың Конституциязы 96 чүүл)».

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының составының санында, ажыл-чорудулгазында, бүрүн эргезин боттандырарында ылгалып турар чүүлдер турбуже, бодунуң конституциялыг эрге-хоойлу статузунуң талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының деӊ эргелиг кезектери Тыва Республиканың парламентизи болур.

Ооң-биле чергелештир Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлээрде, күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчи) органының төлээлээр кезээнде ооң палаталары деӊ кезекке киржир ужурлуг, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының ниити составын палата бүрүзү 25-25 хуу төлээлээр деп түңнелге келген. Оон өскээр чугаалаарга, бир палатаның өске палатадан ажып эртип турары Тыва Республиканың Конституциязының 10, 96 чүүлдеринде негелделерни хажыдарынга чедирер.

Тыва Республиканың Конституциязының 10 чүүлүнүң 3 кезээ Тыва Республикага күүсекчи эрге-чагырганы Тыва Республиканың Чазааның Даргазы баштаан Тыва Республиканың Чазаа чорудар деп доктааткан. Ынчап кээрге, Тыва Республиканың Конституция тургузуунуң үндезиннеринде быжыглаан күүсекчи эрге-чагырганың системазында Тыва Республиканың Чазааның Даргазы тускай институт кылдыр аңгылаттынган.

Тыва Республиканың Конституция судунуң эрге-хооойлу езугаар туружу-биле, 2008 чылдың декабрь 8-те №1-П Доктаалда айытканы-биле алырга, Россия Федерациязының субъектизи болур Тыва Республиканы төлээлеп турар республиканың күрүне эрге-чагыргазының адырларының кады ажылдажылгазын хандырар болгаш ол-ла үеде күрүне эрге-чагыргазын хоойлужудулга, күүседикчи болгаш суд эрге-чагыргалары деп аңгылаан байдалда удурланышкак деңзилерниң болгаш тыртылыышкыннарның онза кезээ болур Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Конституция эрге-хоойлу чадазы (статузу) езугаар Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизинге онаажыр, ынчангаш онза бүрүн эргелерлиг болур.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазын удуртуп турар болгаш республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизи болур Тыва Республиканың Чазааның Даргазының конституция эрге-хоойлу чадазының онзагайларындан алгаш, Тыва Республиканың Конституция суду күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органындан төлээлеттирген Тыва Республиканың Чазааның Даргазы болгаш Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлеп турда, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының ниити составының 25-25 хуузу кылдыр киржир ужурлуг.

Ынчап кээрге, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлээрде, үстүнде адаан конституция принциптеринге даянгаш, а ол ышкаш Тыва Республиканың Конституциязының бот-боттарының аразында харылзаалаг 10, 96, 109, 110 чүүлдериниң эрге-хоойлу утказын өөренип көргеш, Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлээринге Конституция комиссиязының ниити составының 25 хуузу Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазындан, 25 хуузу Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазындан, 25 хуузу Тыва Республиканың Чазааның Даргазындан, 25 хуузу Тыва Республиканың Чазаандан тургустунар.

5. Оон аңгыда бо тайылбыр-биле илереттингени болза Конституция комиссиязын тургузуп турда, ону тургузуп турар субъектилер ооң конституция эрге-хоойлу ужур утказын, кандыг сорулгалар-биле ол тургустунуп турарын өөренип көөрү чугула.

Тыва Республиканың Конституциязы езугаар Конституция комиссиязы республиканың чаа Конституциязының төлевилелин ажылдап кылыр азы I болгаш XVI эгелеринге эдилгелер хүлээп алыр дээш тургустунуп турар.

Тыва Республиканың Конституция судунуң эрге-хооойлу езугаар туружу-биле 2008 чылдың декабрь 8-те №1-П Доктаалда айытканы-биле алырга, Тыва Республиканың Конституциязы республиканың статузун тодарадыр, хоойлужудулганың, а ол ышкаш Россия Федерациязының болгаш Россия Федерациязының субъектилериниң кады шиитпирлээр, ооң иштинде Тыва Республиканың чүгле бодунуң шиитпирлээр айтырыгларының талазы-биле кандыг-даа эрге-хоойлу чогаадыр үндезинни тургузар тургузукчу ужур-дузалыг эрге-хоойлу актызы болур.

Тыва Республиканың Конституциязының I эгези Тыва Республиканың Конституция тургузуунуң үндезиннерин тодарадыр, ында республиканың ниитилел-политиктиг болгаш социал-экономиктиг тургузугларының онза үндезиннери, Россия Федерациязының Конституциязында доктааткан принциптерге даянган кижиниң болгаш хамаатының хостуг чоруу болгаш эргези, чоннуң эрге-чагыргазының принциптери, күрүне эрге-чагыргазының аңгылаашкынының принциви быжыглаттынган.

(Уланчызы 8-ки арында).

(Төнчүзү. Эгези 7-ги арында).

Республиканың Конституция судунуң үстүнде айыткан эрге-хоойлу туруштары, а ол ышкаш Тыва Республиканың Конституциязының 1, 2, 3, 9, 10, 140, 141 чүүлдериниң негелделериниң системалыг холбаазы Тыва Республиканың Конституция комиссиязынга төлээлекчи ужур-утка берип, комиссия бодунуң конституция езугаар статузунуң талазы-биле Тыва Республиканың күрүне органы болур.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының илереттинген төлээлекчи ужур-утказын даап бодап турары-биле алырга, Тыва Республиканың Улуг Хуралы биле Тыва Республиканың Чазааның Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузуп хевирлээрде, политиктиг партияларның, хөй-нийти организацияларның, юридиктиг ниитилелдерниң, муниципалдыг тургузугларның ниитилелдериниң төлээлерин, а ол ышкаш өске-даа сонуургалдыг органнарның болгаш албан-дужаалдарның төлээлерин хаара тудуп тургаш, чорудар ужурлуг.

Үстүнде айыттынган чүүлдерге даянгаш, Тыва Республиканың Конституциязының 119 чүүлүнүң 3 кезээн, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 1 чүүлүнүң 1 кезээ, 71-73, 76, 77 болгаш 91 чүүлдерин удуртулга болдургаш, Тыва Республиканың Конституция судунуң **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Конституция тургузуунуң үндезиннеринде быжыглаан Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнарының системаларының онзазын көрүп тургаш, тайылбырны киирген Тыва Республиканың Конституциязының 1, 2, 3, 9, 10, 17, 96, 109, 110, 140, 141 чүүлдеринде бот-боттарының аразында холбаалыг негелделеринде конституция эрге-хоойлу утказындан алгаш, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлээринге Конституция комиссиязының ниити составының 25 хуузу Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазындан, 25 хуузу Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазындан, 25 хуузу Тыва Республиканың Чазааның Даргазындан, 25 хуузу Тыва Республиканың Чазаандан тургустунар деп бадыткаар.
2. Бо тайылбыр күрүне эрге-чагыргазының төлээлекчи, күүсекчи болгаш суд органнарынга, тус чер бот-башкарылгазының органнарынга албан-езунуң болгаш албан күүседир тайылбыр болур.
3. Бо Доктаал төнчү, эдеринге көрдүнмээн, ону чарлаан соонда күштүг болуп эгелээр болгаш өске органнар болгаш албан-дужаалдыглар ону бадыткаары негеттинмейн турар.
4. Ук Доктаал «Шын», «Тувинская правда» солуннарга болгаш «Тыва Республиканың хоойлужудулгаларының чыындызынга» дарый парлаттынар ужурлуг.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУ.

* * *

Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдерин тайылбырлаарының дугайында херек талазы-биле Тыва Республиканың Конституция судунуң судьязы С.О.Монгуштуң саналы

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Тыва Республиканың Конституция судунче дилээнде Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлээр принциптер кезээнде конституция негелделерин тайылбырлаарының дугайында, эң ылаңгыя Тыва Республиканың Конституциязында Тыва Республиканың Конституция комиссиязын хевирлээрде дең эргелиг: Конституция комиссиязының составының чартыы Тыва Республиканың Улуг Хуралындан болгаш өске чартыы Тыва Республиканың Чазаандан болур кылдыр көрдүнген бе деп, айтырыг көдүртүнген.

Тыва Республиканың Конституциязының 142 чүүлүнүң 2 кезээ езугаар Тыва Республиканың Конституциязының I болгаш XVI эгелеринге эдилгелер киирери Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнде көрдүнген.

Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң 2 кезээ Тыва Республиканың Конституциязының I болгаш XVI эгелеринге эдилгелер киирериниң чурумун тургускан.

Тыва Республиканың Конституциязының чаа төлевилелин ажылдап кылырының чугулазын Тыва Республиканың Улуг Хуралы болгаш Тыва Республиканың Чазаа аразында чөпшээрешкен таварылгада, Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузар, ону тургузарының чуруму болгаш ажыл-чорудулгазы Тыва Республиканың Конституция хоойлузу-биле бадылаттынар. Тыва Республиканың Конституция комиссиязы Тыва Республиканың Конституциязының чаа төлевилелин ажылдап кылыр болгаш ону Төлээлекчилер палатазынче чорудар. Тыва Республиканың Конституциязының чаа төлевилелиниң келгенинден бээр 14 хонук дургузунда Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы ону Тыва Республиканың референдумунга көөрү-биле шиитпирни хүлээп алыр.

Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң 2 кезээ Конституция комиссиязы Тыва Республиканың төлээлекчи органы, тургузукчу эрге-чагырганың бүрүн эргелери бар констультантылар ышкаш эргезин тодарадыр болгаш Тыва Республиканың Конституциязының I болгаш XVI эгелериниң негелделеринге эде көрүлдениң дугайында саналдарны хүлээп алыр болгаш киирилделерниң чурумун тодарадыр «Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузун хүлээп алырын көрүп турар.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязы деп билиишкин, ооң составы, тургузуп хевирлээр чуруму, ажылдаар болгаш шиитпир хүлээп алыр чуруму, күрүне органнары-биле аразында кады харылзаазының ужур-утказы Конституция сөзүглелиниң кызыгаарының артында арткан.

Конституция тайылбырының дугайында дилеглер болурунуң дугайында айтырыгны шиитпирлээрде, Конституция суду хоойлу чогаадыр политиктиг чүүлге катчы бербези-биле суд эрге-чагыргазының бот-кызыгаарлаашкыны чөптүг болуру чугула.

Чүгле Тыва Республиканың Конституциязының негелделерин тайылбырлаар ужурлуг. Конституция судунче шиитпирлээри бергедээр юридиктиг чигзиниишкиннер тургузуп болур конституция хоойлуларының концепцияларын тайылбырлаарының дугайында дилеглер турбас ужурлуг.

Дыңнаткан үндезиннер талазы-биле «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 67 чүүлү езугаар Тыва Республиканың Конституциязының 140 болгаш 141 чүүлдерин тайылбырлаар дугайында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дилээниң талазы-биле ажылды соксадыры чугула.

Тыва Республиканың Конституция судунуң судьязы С.О.МОНГУШ.

* * *

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дилээ-биле Тыва Республиканың Конституциязының 140 база 141 чүүлдеринге тайылбыр бээр дугайында херекке хамаарыштыр Тыва Республиканың Конституция судунуң судьязы Ю.Я. Норбунуң саналы

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дилээ-биле Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының принциптерин тайылбырлаарының талазы-биле база Тыва Республиканың Конституция комиссиязының составын тургузарда, Тыва Республиканың Улуг Хуралындан болгаш Тыва Республиканың Чазаандан алганы Тыва Республиканың Конституциязынга дүгжүр бе дээрзин айтырган.

«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 72 чүүлүнүң 2 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Конституция суду көрүп турар актының утказын көрбүшаан, ооң эрге-хоойлу практиказында ажыглап турары боттуг болгаш илереткени хоойлу актыларының системазында утказын көрүп шиитпирни хүлээп алган.

Тыва Республиканың Конституциязының 140, 141 чүүлдеринге база Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының принциптеринге хамаарыштыр тайылбырны бээриниң талазы-биле херекке хамаарыштыр 2009 чылдың июнь 24-те Тыва Республиканың Конституция суду Чарлыкты хүлээп алган.

Бир эвес Тыва Республиканың Конституция судунуң шиитпиринге Тыва Республиканың Конституция судунуң судьязы чөпшээрешпес болза, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 74 чүүлү-биле бодунуң бодалын бижимел-биле киирип болур эргелиг.

Тыва Республиканың Конституция судунуң көрүп турары айтырыының түңнелин азы хүлээп алганы шиитпирин бадылап тура, ук шиитпирге хамаарыштыр кандыг-бир айтырыг азы тодарадылга тургустунганда бадылаан эвээш кижилерниң санынче кире берзе, хөй кезииниң саналынга чөпшээрешпейн турарының дугайында бодалын бижимел-биле киирер эргелиг.

Тыва Республиканың Конституциязының 140, 141 чүүлдерин тайылбырлаан Тыва Республиканың Конституция судунуң шиитпири-биле, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 74 чүүлүн удуртулга кылгаш, бодумнуң бодалымны илередип болур мен.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының дилээнге тайылбырны берип тура, Тыва Республиканың Конституциязының 3 чүүлү-биле (2-ги кезээ) Тыва Республиканың эрге-чагыргазының чаңгыс үндезини болгаш эдилекчизи база күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер эргелеп-башкарылга органнары таварыштыр эрге-чагыргага хамааржыр хөй националдыг чону болур. Тыва Республиканың Конституциязының 28 чүүлү-биле (2-ги кезээ) Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатылары бодунуң ээлчээнде соңгуттурган төлээлери таварыштыр күрүне эргелеп-башкарылгазынга киржип болур эргелиг.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының принциптерин тодарадып тура, Тыва Республикада эрге-чагырганың аңгылаашкынының конститусчу моделинден үнзе чогуур. Ук принцип Тыва Республиканың конститусчу тургузуунуң үндезининде башкарыкчы байдалды ээлеп турар болгаш эрге-чагырга адырының аңгы-аңгы органнарының аразында чагырыкчы эргелерни үлээрин тургузуп, оларга онаашкан функцияларны боттары деңзигүүрлеп боттандырар аргалыг.

Тыва Республиканың Конституциязының 9 чүүлүнүң конститусчу-хоойлулуг утказындан алгаш көөр чүве болза, күрүне эрге-чагыргазының функцияларын аңгы органнар боттандырып, а ол орган республиканың хоойлужудулгазының тургусканы-биле ажылдап турар.

Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң 2-ги кезээ Тыва Республиканың Улуг Хуралы болгаш Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституциязының чаа төлевилелин ажылдап кылырының чугулазының дугайында бот-боттарының аразында чөпшээрежилгелиг таварылгада, **Тыва Республиканың Конституциязын тургузарының болгаш ажыл-чорудулгазының чуруму Тыва Республиканың Конституция хоойлузу-биле доктааттынар.**

Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң негелделирин өөренип көрүп тура, чүнүң-даа мурнунда Тыва Республиканың Конституция комиссиязын **«тургузар», «тургузарынга киржир эрге»** болгаш **«тургузарынга киржири»** деп билиишкиннерни аңгылаары чугула.

«Тургузары» деп билиишкинни кандыг-ла-бир коллективти тургузар талазы-биле ажыл чорудуу деп билип алыр (толковый словарь В.И. Даля – Издательство М: Русский язык Язык-Медиа Дрофа, 2008). Ол чорудуг хоойлуда көрдүнген **чурумнар болгаш принциптер** езугаар чоруур ужурлуг.

«Тургузарынга киржир эрге» деп **билиишкин кандыг-ла-бир чүүлдү тургузар ажыл-чорудулга үезинде эрге-хоойлунуң субъектизиниң болгу дег чорудуунуң хемчээ** деп болур. (Большой юридический словарь. Издательство М: Инфра-М, 2004). Азы үстүнде адаттынган Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары ындыг эргелиг болгаш оларның шуптузу Конституция комиссиязын тургузарынга киржип болур азы ындыг киржилгеден ойталап болур.

«Тургузарынга киржилге» деп билиишкин Конституция комиссиязын тургузарын айтып турар, азы субъектизиниң хоойлуда көрдүнген хөделиишкиннериниң эргези деп билип болур.

Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң утказындан күрүне эрге-чагырга органнары — Тыва Республиканың Улуг Хуралы болгаш Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституция комиссиязын **чүгле тургузарынга хамаарыштыр дең эргелерлиг.**

Бодунуң ээлчээнде Конституция комиссиязын тургузарынга дең эргелиг киржилге Конституция комиссиязының бодунуң тургузарын Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының төлээлеринден тургузары деп көрбейн турар, чүге дээрге Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнүң 2 кезээнде Конституция комиссиязының ажыл-чорудулгазы болгаш ону тургузарының чуруму Тыва Республиканың Конституциязы-биле айыттынган. **Тыва Республиканың Конституция комиссиязының ажыл-чорудулгазынга хамааржыр айтырыглар болгаш төлээлекчи составының хууларга онааштыр хамаарылгазының тодарадыы «Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузу-биле доктааттынар.**

«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 3 чүүлү езугаар Тыва Республиканың Конституция судунуң бүрүн эргелеринге Тыва Республиканың Конституция хоойлуларының төлевилелдерин ажылдап кылыры хамаарышпас.

Ынчангаш Тыва Республиканың Улуг Хуралы Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга (төлээлекчилер) органы болганда Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органы Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституция комиссиязын **тургузарынга киржилге талазы-биле** дең эргелиг.

Тыва Республиканың Конституциязының 140, 141 чүүлдериниң негелделериниң конституция эрге-хоойлу ужур-утказындан алырга, **Конституция комиссиязын тургузарының принциптериниң кезээнде айыттынган чүүлдер Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының нормалары чүгле Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының төлээлеринден болурун көргүспейн турар.**

А Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының айыттынган органнарының дең эргелиг киржилгези Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарынга киржилге деп көрдүнген.

Тургузарының чуруму болгаш принциптери, а ол ышкаш Конституция комиссиязының ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан өске-даа айтырыглар Тыва Республиканың Конституция судунуң доктаалы-биле эвес, а «Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузу-биле өйлеттинер ужурлуг.

Тыва Республиканың Конституция судунуң судьязы Ю.Я. НОРБУ.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail:shyn@tuva.ru (shyn@tuva.ru).
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7350. Чагыг 74. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.